

ሕቶ ከይዲ ብሄራዊ ዕርቂ ኣብ ትግራይ

ሜ/ጀ ተክለብርሃን ወ/አረጋይ (ዶር)

መጋቢት 25 2017

መቐለ

ሰደቃ ትሕዝቶ

I. መለተዊ	3
II. ባህሪ ፖለቲካውን ማሕበራውን ፀገማት ቅልውላው ትግራይ	4
III. አብ ስርዓታት (Systems) አተሓሳስባ ዘለው ስግንጢራት(Paradoxes)	4
IV. ተፈጢሩ ንዘሎ ብሄራዊ ቅልውላው ረጃሕቲ ጉዳያት	7
1. ታሪኻዊ መስርሕ:- ከም ናይ ነዊሕ ግዜ ስርወመስረት እቲ ቅልውላው	7
ሀ) ናይ 19 ክፍለ ዘመን ሃፀያዊ ምድልዳልን ምግላልን	7
ለ) ቀዳማዊ ወያነ	8
ሐ) ትንሳኤ ካልኣይ ወያነ (1967-1983 ዓም)	8
መ) ፅንተታዊ ኩናት ትግራይን ሳዕቤናቱን	9
2. ምልሰታዊ ጥውዮታት (Feedback loops): መደላደልትን ተባረርትን ሓይልታት (Reinforcing & Counter acting forces)	10
ሀ) ምፍንጫል ልሂቅን ውሽጣዊ ናይ ስልጣን ንሕንሕን (Elite fragmentation & competition):	10
ለ) ንሓቅን ብሄራዊ ስምረትን ዘይግደስ ሚዲያ	10
ለ) ትካላዊ ውድቀትን ልምስት ግዚያዊ ምምሕዳርን	11
ሐ) ወተሃደራውነትን ዕጥቃዊ ጎነፅን ከም ቀንዲ መማረቂ ዝወሰድ ልምዲ	12
መ) ቁጠባዊ ውድቀት	12
ስ) አብ ሞንጎ መንግስቲ ኢትዮጵያን ትግራይን ዘሎ ዘይምትእምማን	12
2.2. አሉታዊ ምልሰተ ጥውዮታት (ዘረጋግኡ ሓይልታት)	13
ለ) ሓድጊ ፅንተታዊ ኩናትን ቅቡልነት ትግራይ አብ ዓለማዊ መድረኽን	14
ሐ) ምምዕባል ዘይወግዓዊ ቁጠባ	16
መ) ስንባደን (Trauma) ሓባራዊ ሓዘንን	16
ስ) ምምዕባል ተፀባይነት ሓገዝ	17
ረ) ምምዕባል ተንሓናሕቲ ተረኻት	17
ረ) መሰረታዊ ብርኪ ተፃዋርነት (Grassroot level resilience)	17
V. ቀፃሊ መንገዲ ትግራይ ብስርዓታዊ አተሓሳስባታት ብኡህ ምግባር ይከኣል ዶ?	18
1. ብሄራዊ ዕርቂ ንምንታይ?	19
2. ሸቶታት ብሄራዊ ዕርቂ እንታይ ይኸኑ?	19
3. ከንክተሎም ዘለና ቁልፊ መትከላት እንታይ ይኸኑ?	20
4. ከመይ ጌርና ብሄራዊ ዕርቂ ነሳኸዕ?	20

ሀ) ናይ ስኽነትን ፅሞናን ምዕራፍ.....	20
ለ) ብሄራዊ ጉባኤ ምውዳብ	21
መ) ምክያድ ብሄራዊ ጉባኤ.....	21
ሰ) ከይዲ ዕርቅን ፍትሕን ምስ ካልኣት.....	21
መጠቓለሊ.....	22

“ንግዛሊ ርእሰና ብኣድማዒ መንገዲ ንምቕያር፡ መጀመርታ ኣረኣእያና (Our perception) ከንቅይር ነይሩና።”

ስቴቨን ኮቨይ(2004)

I. መእተዊ

ብዙሕ ግዜ ውሳኔታትናን ሂወትናን ዝግራሕ ሕድሕድና ንዓለም ብንርእየሉ መነፅር (Perception) እምበር ቦቲ ከውንነት ከምዘይኮነ ብሊቃውንቲ ስነኣእምሮ ወዲሱብ ተረጋጊፁ ዝሓደረ ጉዳይ እዩ። ስለዝኾነ ድማ እዩ ኣብ ሓደ ጉዳይ ማእለያ ዘይብሎም ሓቕታት ዝህልው ምኽንያቱ Perception ባዕሉ ሓቂ ስለዝኾነውን። ኮይኑ ግና ካብ ናይ ሕድሕድና ኣቓልቦ ወፃኢ ዝኾነ ከውንነት የለን ማለት ኣይኮነን። ኣብዚ ከውንነት ተመሳሳሊ ግናዛብ ከንፈጥር እንኽእል ድማ ነቲ ከውንነት ኣብ እንርእየሉ ኣገባብ ምስምዕማዕ ምስንፈጥርን ኣብናይ ሓድሕድና perception ለውጢ ከንጉብር ድልዎት ምስእንኹውንን እዩ። ኣብ ታሪኽ ወዲሱብ ሳይንስ መሰረታዊ ለውጢ ከምዕእ ዝኾነ ኣብ ምርምርን ቤተፈትናን (Research & Experiment) ተመስሪቱ ናይ ሓባር ሜላታት ምርምርን ብዘየቋርፅ ናይ ፈተነ ከይዲ ንምምሃር ዕድል ስለዝፈጠረን እዩ።

ትግራይ ከም ሓንቲ ምርምርን ፈተነን እነካይደላ ህያው ክስተት (Living Phenomenon) ጌርና እንተርኢናያ ድማ ትግራይ እንታይ እያ? ከመይ ናብዚ በዒላ? ሕዚ ኣብምንታይ ትርከብ? ንምንታይ ከምኡ ኮይና ናበይከ ንውሱዳ? ብኸመይ? ወዘተርፈ ኣብዝብሉ ሕቶታት ሕዚ ዘለውና ህልቆ ስፍራ ዘይብሎም ኣጠማምታታት ናብ ከውንነት ዝተፀጋግዐ ክኸውን ንምግባር ብውሕዱ ኣብ ክልተ ጉዳያት ምስምዕማዕ የድሊ። እቲ ሓደ ትግራይ ማለት ሓድሕድና እያ ካብዝብል ዝብገስ ስለዝኾነ ድማ ኣብ ግዛሊ ርእሰናን ነገሳዕልናን ዘለና ኣጠማምታ ከንልውጥ ኣለና ማለት እዩ። እቲ ካልኣይ ትግራይ ኩለና ስለዝኾነት ንኹለና ዘቆራርብ ናይ ሓባር ዓርሰ ምርመራን ማዕባላይ ትምህርታዊ ፈተነ(Discourse & Dialogue) እነካይደሉ መስርሕ ከንፈጥር ምስንኽእል እዩ።

ኣብዚ ከይዲ እወንታዊ ግደ ንምፅዋት ካብዘለኒ ባህጊ ተበጊሰ ድማ ሕዚ ገጢሙና ኣብዝኒሆ ቅልውላው ባህሪ፣ መንቀልን መፍትሕን ንምርዳእ ይሕግዝ እዩ ኢሉ ዝኣመንኩሉ ንግዛሊ ርእሰይ ከም ትግራይ ሓሲብ ናይ ዓርሰ ኣስተንትኖን ፈተነን ከይዲ ዝሓልፈሉ ዘለኹን ናይ ዝተሓላለኹን ዝተጠናነገን ተዓፃፃፋይን ስርዓታዊ (Complex Adaptive System)ምልክታ ከም ኣገባብ ብምውሳድ መበገሲ ሓሳብ ኣቕሪብ ኣለኹ። እዚ ዘለናሉ እዋን ሓንቲ መስመር ኣንቢብካ መደምደምታ ዝተሓዘሉ፣ ንምፅሓፍን ምንባብን ትዕግስቲ ዘይግዘኣሉ፣ እንታይ ተፃሒፉ ዘይኮነስ መን ፅሒፍዎ ካብዝብል ተበጊስካ ፍርዲ ዝወሃበሉ እዋን እዩ። እዛ ሓፃር ፅሕፍቲ እውን ግዳይ እዚ ባህሊ ናይ ምዃን ዕድል ከምዝህልዎ ዘጠራጥር ኣይኮነን። ኮይኑ ግና ብቐንዱ ንባዕለይ ክገልፅ ምፍታነይ ዝህበኒ ትርጉም ልዑል ኮይኑ ስለዝስመዓኒን ካብ ብዙሓት እቶም ውሑዳት እንተንበረምዋን እንተኣድማሪምዋን ንለውጢ ዝጠቅም ከይዲ ኣብ ምፅሓር ክትጠቅም ትኸል እያ ኢሉ ስለዝኣመንኩን ናብ መንበብቲ ክትሳጣሕ ጌረያ ኣለኹ።

II. ባህሪ ፖለቲካውን ማሕበራውን ፀገማት ቅልውላው ትግራይ

ትግራይ ገጢሙዋ ዘሎ ቅልውላው ንምርዳእ ካብ ስርዓታዊ(System perspective) ኣምር ኣንፃር ምምርማር ይሓትት። ኣነ ትግራይ ከም ዝተጠናነገ ማዕባላይ ስርዓት (Complex adaptive system) ቆሂረ ባህሪ ናይቲ ቅልውላው ንምርዳእ መሪፀ ኣለኹ። ናይ ትግራይ ቅልውላው ናይ ክልተ ስርዓታዊ ባህርያት ማለት እውን ሕልኽላኻዊ(Complicated system) ዝተጠናነገን (Complex system) ውህደት መግለፂ እዩ። ኣብ ሞንጎ ክልቲኦም ዘሎ ፍልልይ ምርዳእ ድማ ነቲ ዝቐፅል ዘሎ ጎንፅን ድሕሪኡ ዝመፅእ ሳዕቤናትን ንምፍታሕ ወሳኒ እዩ። እቲ ሕልኽላኻዊ መግለፂ ናይቲ ቀውሲ ብመሰርቱ ሕቶ ዳግመ ህንፀት ትሕተ ቅርፂ፣ ምርግጋፅ ውሕስና መግቢ፣ሉዓላውነት፣ ዳግመ ምምስራት ትካላትን ናይ ምሕደራ ጉዳያት ዝምልከቱ ፈተናታት ዘካተተ እዩ። እዞም ፀገማት እዚኦም ቢዳህቲ እኳ እንተኾነ ብኸእለትን ብትልምን ክእለዩ ዝኸእሉን ተፈልዩ ክፍለጥ ዝኸእል መፍትሒታት ዘለዎምን እዮም። እቲ ጥንግናጋዊ ፀገማት ብኸልእ ገፅ ፖለቲካዊ፣ ስነልቦናውን ማሕበራውን ሽንኻት ናይቲ ቅልውላው ምስ ታሪኻዊ ቅሬታታት፣ ብሄራዊ ወጥሪ፣ ምሽርሻር ሞራላዊ እሴታት፣ ናይቲ ልሂቕ ምክፍፋል፣ ስነ-ሓሳባዊ ፍልልይን ግዳማዊ ፅልዋታትን ብዕምቆት ዝተሓሳሰረ እዩ። እዞም ረጅሒታት እዚኦም ኢተግማትነትን(Unpredictable) ማዕባላይን(evolving) ኩነታት ስለዝፈጥሩ ብዝተለመደ መንገዲ መፍትሒ ክንበረሎም ዘይኸእሉ እዮም። ስለዝኾነ ድማ ትግራይ ገጢሙዋ ዘሎ ፈተና ክትሳገር እትኸእል ነቲ ፀገም ብስርዓታዊ ኣጠማምታ መርሚርና መፍትሒ ክነቕምጥ ምስእንኸእል ጥራሕ እዩ። እቲ ቅልውላው ፖለቲካዊ፣ ቁጠባዊ፣ ማሕበራዊ፣ ታሪኻዊ፣ ስነልቦናዊን ጂኦፖለቲካውን ካልኦትን ረጅሒታት መስተጋብር ዝግለፀሉ ዳይናሚክ ስርዓት ምዃን ምርዳእ ቀዳማይ ስጉሚ ክኸውን ኣለዎ። እዚ ዝተሓላለኸ ፀገም ንምፍታሕ ክልቲኦም ስርዓታዊ ፈተናታት ኣተሓሳሲርካ ምርዳእን ካብ ነዊሕ መንነታዊ ብሄራዊ ህንፀት ምልክታ ዝብገስ ስትራቴጂን ፖሊሲን ቀሪፅካ ብናይ ፈተና ኣጠማምታ ናይ ምትግባርን ምምሃርን ምንቅስቃስ ምእታው ይሓትት።

III. ኣብ ስርዓታት (Systems) ኣተሓሳስባ ዘለው ስግንጢራት(Paradoxes)

ኣብ ስርዓታት ኣተሓሳስባ ስግንጢር ዝበሃል ክልተ ነንባዕሎም ተፃረርቲ መሲሎም ዝረኣዩ ግን ድማ ብተግባር ሓደ ኣብቲ ካልእ ዝምስረት ህልውና ዘለዎም(Interdependent)ኣይልታት እንትህልው እዩ። ናይ ስርዓት ኣተሓሳስባ ምውናን ማለት ድማ ስግንጢራት ነቲ ላዕለዋይ መግለፂኦም ወሲድካ ነቲ ሓደ መሪፅካ ነቲ ካልእ ምጭፍላቕ (Resolution)ምውጋድን ንኸልቲኦ ወገን ጎኒ ጎኒ ብኣንሳብ ክተመሓድር ምኽኣልን ግድን ይገብር። በዚ መንፅር ካብቶም ኣብ ትግራይ ገጢሞምና ዘለው ህልቆ ስፍራ ዘይብሎም ስግንጢራት ውሽጢ እዞም ዝስዕቡ ንመልከት፡-

1) ኣብ ሞንጎ ፍትሕን ሰላምን ዘሎ ስግንጢር

ፀገም፡- ድሕሪ ኩናት (ግጭት) ሕብረተሰባት ንገበናት መቐፃዕቲ (ፍትሒ) ዕርቂ ድማ ንምርግጋእ (ሰላም) ሚዛን ክህልዎም ኣለዎ። ብናይ ጎፅ ኣፈታትሓ ልሂቃን ኣተሓሳስባን ተሞኩሮን መሰረት ዝተፈላለዩ መልክዕ ብዘለዎ ግርጭታትን ናይ ዘርኢ ፅንተትን ዝሓለፈ ማሕበረሰብ ድሕሪ እቲ ኩናት ኣብ ሞንጎ ገበን ፈፀምቲ ሕጋዊ ተሓታትነት ምርግጋፅን ንሰላም ክበሃል ዕርቂ ምውራድን ሚዛን ብዝሕሉ ስርዓታዊ ከይዲ ግድን ክፍፀም

ይጠልብ። ንኣብነት ድሕሪ እቲ ብ1990ታት ኣብ ሩዋንዳ ዝተፈፀመ ፅንተት እቲ መንግስቲ ብሓደ ገፅ ወንጀል ፈፀምቲ ናብ ቤት ፍርዲ ኣቕረቡ ግቡእ ቅፅዓቶም ክረኽቡ ዝገበረ እንትኹን ምስዚ ጎኒ ጎኒ ድማ ማሕበረሰብ መሰረት ዝገበረ ጋካካ ተባሂሉ ዝፅዋዕ ቤት ፍርዲ ኣጣይሹ ንታሕተዋይ ብርኪ ገበናት ብምምርማር ናይ ይቕረታን ዕርቅን ከይዲ ብምፍፃም ፍትሕን ሰላምን ፈጠሩ እዩ። ካብዚ ዝቐሰም ትምህርቲ ብድሆ ስግንጢር እቲ ሓደ ሓይሊ (ወገን) ፀቂጥካ እቲ ካልእ ብምልዓል ዘይኮነስ ንክልቲኦም ሓይልታት ብስትራቴጂ ምውህሃድ ናብ ዘላቂ መንገዲ ዝወስድ ምዃኑ እዩ።

ኣብ ትግራይ ብሓደ ገፅ ኣብዝተፈላለዩ ናይ ታሪኽ ምዕራፋት ዝተፈፀሙ ፅንተታዊ ኩነታት ኣብቀረባ ድማ ብኢትዮጵያን ኤርትራን ዝተፈፀመ ፅንተት ፍትሕን ሰላምን ብዘረጋግፅ መንገዲ ኣብ ክንዲ ምፍታሕ ነቲ ግዚያዊ ሰላም ጥራሕ ትኹረት ብምሃብ ነቲ ፍትሒ ብምጭፍላቕ ንምኻድ ስለዝተመረፀ ኣብዘየቋርፅ ናይ ፅንተት ኩነት ክንሸመም ኮይና ኢና ። ብኻልእ ገፅ ድማ ኣብ ውሽጢ ትግራይ ባዕላ ምስናይ ደገ ሓይልታት ብዝተኣሳሰረ ከምኡ እውን ብናይ ውሽጥና ሕማቕ ምሕደራ ምክንያት ዝተፈጠሩ ቅርሕንታትን ዘይቃደው ርድኢታትን (Perceptions) ኣብ ኣለባ ሓቂ ብዝምስረት ከይዲ ዕርቅን ፍትሕን ስለዘይተረጋገፀ ጥራሕ ዘይኮነስ ፍፁም ግጉይ ፍረጃ እናተውሃቦም ዕምቆት ክረኽቡ ስለዝተገብረ ሕዚ ስግንጢራዊ መልክዖም ላዕለዋይ ቦታ ሒዙ ብሄራዊ ህልውናና ኣብ ሓደጋ ክወድቕ ኮይኑ ኣሎ።

2) ኣብ ሞንጎ ምርግጋእን ለውጥን ዘሎ ስግንጢር

ፀገም፡- ሓደ ብሄር (ዓዲ) ብሓደ ገፅ ህልውንኡ ንምቕፃል ርጉእ ትካላት ክህልዎ ኣለዎ። ብካልእ ገፅ ድማ ናብ ዝለዓለ ብርኪ ንምስጋር መሰረታዊ ለውጥን ተዓጻጻፍነትን የድልዮ። እቲ ሕቶ ርግኣትን ለውጥን ብኣንሳብ ከመይ ተኪዶም እዩ። ንኣብነት ኣብ ናይ ኢትዮጵያ ፖለቲካዊ ስርዓት ሰራቱ ዝፀንሐን ዝቐፅል ዘሎን ስግንጢር ኣብ ሞንጎ ምእኹል ምሕደራን (ሓያል ማእኸላይ መንግስትን) ዘይምእኹል ምሕደራን (ዓርሰ ምሕደራን) ዘሎ ርክብ ከም ዘይሳነዩ ኣምራት ብምውሳድ ኩነታት ምውላዱ እዩ

ኣብ ውሽጢ ትግራይ ሕዚ ዝርእ ዘሎ ፖለቲካዊ ቅልውላው ድማ ብሓደ ገፅ ለውጢ ዝጠልብ (ነፃነት ዝሓትት) ብካልእ ገፅ ድማ ሕዱር ስርዓት ከቐፅል ዝደሊ ዘሎ ምስሕሓብ መግለፂ እዩ። ብካለ ገፅ ድማ እቲ ኣብ ኢትዮጵያ ዘሎ ብዙሕነት ኣብ ትግራይ እውን ኣሎ። ስለዝኾነ ብሓደ ገፅ ንኹለና ዝሓቁፍ ትግራዊይ ብሄራውነት ብኻለ ገፅ በቢ ከባቢኡ ዘሎ ፍሉይነት ከም ፅቡቕነት (Beauty) ካብዘይምውሳድ ዝብገስ ምስሕሓብ ኣሎ። ነቲ ስግንጢር ከመሓድር ዘኽእል ዓቕሚ ስለዘይተፈጠረ እኳ ድኣስ ብናይ ፀቢብ ኣእምሯዊ ኣጠማምታ ሕማም (Narrow-mindedness) ተሸሚምና እቲ ሓደ ነቲ ሓደ ብምጥፍፋእ ለውጢ ንምምፃእ ወይ ድማ ስርዓት ንምዕቃብ ኣብ ዝግበር ጉታ ዕንክሊል ክንቐፅል ኮይኑ ኣሎ። እቲ ሓቂ ግና ብሄራዊ ኣመለካኸታ እንተሒዝና ኣብ ሞንጎ ምርግጋእን ለውጥን ውህዱነት እምበር ጎነፅ ዘይምህላው እዩ። እቲ ቁምነገር ንቐሕ ምልክታ ብምዕባይ መጠን ብዝሓለፎ ድሌት ምርግጋእ ተሸኽልና ከይንቐረ መጠኑ ብዘይሓለወ ናይ ለውጢ ምንቅስቃስ ድማ ናብ ዘየቋርፅ ህውከት ከይንኣቱ ሚዛን ሓሊና ከመይ ንኺድ እዩ።

3) አብ ሞንጎ ምእኹል ቁፅፅርን ነፃነትን ዘሎ ስግንጢር

ፀገም፡- መንግስቲ ኣብ ሓደ እዋን ቁልፊ ተግባራት ክቆፃፀርን ናይ ከባቢታት ዓርሰ ምሕደራ ነፃነት ከረጋግፅን ኣለዎ። ይኹን እምበር ቁፅፅርን ነፃነትን ኣወሃሂድካ ንምዕባለ ምጥቃም ከም እኒ ሲውዘርላንድ ናይ ዝኣመሰላ ውሑዳት ዓድታት ፀጋ ኮይኑ ይርአ። ኣብ ከባቢና ግና ነፃነት ጨፍሊቕካ ኣብ ሙሉእ ምእኹል ቁፅፅር ኣእቲኻ ምግዛእ ከም ልሙድ ተግባር ስለዝተወሰደ ናይ ኩናትን ጎነፃትን መዋለዲ ኣተሓሳስባ ኮይኑ ይቕፅል ኣሎ። ንኣብነት ናይ ኢትዮጵያ ማእኸላይ መንግስቲ ዘይተኣደነ ምእኹል ምሕደራን ቁፅፅርን ድሌትን ተግባርን ምስ ናይ ትግራይ ባህጊ ዓርሰ ምሕደራን ነፃነትን ዘሎ ስግንጢር ብኣግባቡ ምምሕዳር ስለዘይተኸኣለ ኣብዘየቋርፅ ናይ ጎነፅ ዑደት ሽሚሙና ይርከብ። እዚ ግርጭት እዚ ኣብ መዋእል ኢህወዴግ እውን ከፍታሕ ዘይከኣለን ኩናታት እናወለደ ዝቐፀለን ፈተና እዩ። እዚ ፈተና እዚ ትግራይ ምስ ኢትዮጵያ ጥራሕ ዘይኮነስ ኣብ ውሽጢ ባዕላ እውን ሱር ዝሰደደ ፀገም ምዃኑ ምርዳእ ግድን እዩ። ድሕሪ ካልኣይ ወያነ ኣብ ትግራይ ዝተመስረተ ናይ ትግራይ ጠቕላልን ናይ ሓደ ውድብ ንብረት እስካብ ዝመስል ኣብ ናይቲ ውድብ ሙሉእ ቁፅፅር ወዲቐ ዝፀንሐን ብምዃኑ ኣወዳድባ ትግራይ እውን ንቑፅፅር ብዝጥዕም መንገዲ ዝተቐነየ ኮይኑ እዩ። ብምዃኑ ድማ ዝተፈላለያ ከባቢታት ትግራይ ንስነልቦናዊ፣ ማሕበራውን ፖለቲካዊ ውቕርታትን ፍሉይነትን ኣለልዩ ናይ ዓርሰ ምሕደራ ስርዓት ከዝርግሓ ስለዘይፈቅድ ንብሄራዊ ስምረት ሓደጋ ዝኾኑ ስምዒታትን ግንዛቤታትን ከፍጠሩን ናይ ስብራት መስመራት (Fault lines) ከሰፍሑን ጌሩ እዩ። ሕዚ ካብ ሕሉፍና ተማሂርና ገጢሙና ዝኒህ ፈተናታት ክንሰግር እንተኾይና እዚ ስግንጢር እዚ ዘጠዓዕም ኣብ ልዝብ ዝምስረት ናይ ምሕደራ ስርዓትን ስልጣን ክፍፍልን ጉዳይ ከምብሓዱሽ ክሰራሕ ኣለዎ።

ብምጥቕላል ብናይ ስርዓት ኣመለኻኽታ መሰረት ናይ ትግራይ ፀገም ኣብ ውሽጢ ዓለም፣ ቀርኒ ኣፍሪቃን ኣብ ውሽጥናን ኣእቲና ከንምርምሮ ይግባእ፤ ኣብ ቀርኒ ኣፍሪቃ እዞም ኣብ ላዕሊ ዝተገልፁን ማእለያ ዘይብሎም ካልኣት ስግንጢራትን ከመሓድር ዝኸኣለ መንግስቲ ብንእሱ ኣብ ዕድመ ዘመነይ ኣይረእኹን። መንግስቲ ድማ ናይ ሕድሕድና ዓሸራ ዝዓረፎ ሂወት ዘለዎ ኣካል ብምዃኑ ኣብ መንግስቲ ዘሎ ፀገም እንትገልፅ ነናይ ውልቅና ባህርን እኹብ ንቕሓትን መግለፂ ምዃኑ ልቢ ከወሃቦ ኣለዎ። ምስ ባዕልና ይኹን ምስ ካልኣትን ተፈጥሮን ዘለና ርክብ ብቐይሕን ፀሊምን ፍረጃ ዝግራሕ ብምዃኑ ስግንጢራት ምምሕዳር ኣብዮምና ኣብዘይዛሬ ቃንዛን ውድቀትን ተሸሚምና ንርከብ። ፡ እዚ ፓራዶክስ እዚ ኣብ ስርዓተ ምሕደራ፣ ምፍታሕ ግርጭታትን ህንፀት ብሄርን ርክብ እዩ። ስርዓታዊ ኣተሓሳስባ (Systems thinking) ከም ዝሕብር፡ ሓንፀፀቲ ፖሊሲ ኣብ ከንዲ ኣብ መንጎ ዕንፍታት ዝመርፁ፡ ተሓላልኽነት (Complexity) ክሓቑሩ ኣለዎም። ስለዝኾነ ድማ መግለላይ ብሄርተኝነት ብምውጋድ ከባቢያዊ መንነት ምስ ብሄራዊ መንነት ኣሳኒኻ ምዃድ፤ ሕን ምፍዳይ ብምውጋድ ፍትሕን ዕርቅን ብሓባር ብምፍፃም ሕውዋት ምርግጋፅ፤ ናይ ምእኹልነት ወይ ድማ ዘይምእኹልነትን ጫፋት ምርጋፅ ገዲፍካ ብሄራዊ ስምረት ምስ ከባቢያዊ ነፃነት ስኒት ምፍጣር ግድን ዝገብር ዘመን በፂሕና ኣለና። ስግንጢራት (Paradoxes) ክመሓደሩ ኣለዎም እምበር ክፍትሑ ዮብሎምን (ንኣብነት ዝያዳ ቁፅፅር ጠንቂ ዘይምርግጋእ ምዃኑ ብተግባር እንርእዮ ጉዳይ እዩ። ፋሉልነት እውን ከምኡ)። ነዞም ሓሳባት እዚኦም ብምርዳእን ኣብ ግብሪ ብምውዓልን፡ ኣብ ዕርቂ፡ ምሕደራን ልምዓትን ዝተሓላለኹ ብድሆታት ክፈትሕ ዝኸኣል ፖሊሲ ክሕንፅፅ ዝኸኣል መሪሕነት ይጠልበና ኣሎ።

IV. ተፈጠሩ ንዘሎ ብሄራዊ ቅልውላው ረጅሕቲ ጉዳያት

ኣብ ላዕሊ ከምዝሓበርኩዎ ትግራይ ከም ናይ ስርዓታት ስርዓት (Systems of system) ገይርና ከንርድኡ ምስ እንፍትን ናይ ዝተሓላለኹን ዝተጠናነገን ስርዓታት መስተጋብር (complicated & Complex systems interaction) ትንግርቲ መርኣያ ኮይና ትርኩብ። እዚ ማለት ፀገማትን ዕድላትን ትግራይ ንምምርማር ብናይ ምኽንያትን ሳዕቤንን ትንተና (Cause & effect analysis) ስረወ-ምኽንያት ረኺብካ ንምፍዋስ ዝግበር ባዕሪ ከንቱን ኣብ ዕንክሊል ከንክበር ዝገብረና ኣካይዳን ምዃኑ ንምርዳእ ቀሊል ይገብሮ። ስለዝኾነ ድማ ብመነፅር ጥንግናግ ስርዓታት ምልክታ (Complex systems thinking) ስልመታት ኣስተውዕሎ (Patterns understanding) ዓቕምታት ብምምዕባል ልዕለ ስግንጢራዊ መፍትሒታት ምእላሽን ናይ ለዛቢ ምውህሃድ ከይዲ (Adaptive learning processes) ምኽታልን እዩ እቲ መፍትሒ።

ብስርዓታዊ ኣተሓሳስባ ተጠቒምና ከይዲ ፖለቲካውን ማሕበራውን ቅልውላዋት ተጋሩ ንምትንታን፡ ነቲ ቅልውላው ዝቐርፁ ረጅሒታት ማለት እውን ታሪኻዊ ምዕባሊታት፡ ናይ ግብረ-መልሲ ጥውዮ (Feedback loop)፡ ከምኡውን ዝቐልቀሉ ባህርያት (Emerging behaviors) ኣብ ግምት ከነእቱ ይግባእ። በዚ መሰረት ሕዚ ዘሎ ኩነታት ትግራይ ብሕሉፍ ተደጋጋሚ ዕንተታዊ ኩነታት፡ ምብትታን ኤሊታት (Elite fragmentation)፡ ቁጠባዊ ጭንቀት (Economic distress)፡ ኣብ ውሽጢ ኢትዮጵያን ቀርኒ ኣፍሪካን ብዘጋጠመ ምዝንባል ምሕዝነትን ብዕምቆት ዝተፀለወ እዩ። ትግራይ እዞም ፈተናታት ከትሳገር እንተኾይና ኣብ ውሽጥና ዘለው ፀገማት ታሪኻዊ ምዕባሊታቶም፡ ግብረ መልሳዊ ጥውዮታቶምን (Feedback loops) ኣብ ባህሪታትና ዘሕደርዎ ስነልቦናዊ፡ ፖለቲካዊ፡ ባህላዊ፡ ማሕበራውን ቁጠባውን ባህርታታትን ዝምልከቱ ሓቕታት ብዘይንሕስያ ከንምርምሮምን ከንገልጾምን ኣብ ላዕሊ ዝገልፅኩም ስግንጢራት ብብስለት ብምምሕዳር ከንፈትሖምን ይግባእ። እዚ ጉዳይ ዕምቆት ብዘለዎ ምርምራትን ፈተነታትን (Research & Experiments) እናተደገፈ ክፍታሕ ዘለዎ ምዃኑ ኣብ ግምት ብምእታው ንጥንሰ ሓሳባዊ መበገስታት (Hypothetical statements) ዝኾኑ ነጥባታት ከምዘስዕብ ኣቐሚጦ ኣለኹ።

1. ታሪኻዊ መስርሕ፡- ከም ናይ ነዊሕ ግዝ ስርወመስረት እቲ ቅልውላው

እዚ ጥንሰ ሓሳብ እዚ ህልዊ ናይ ትግራይ ኩለመዳያዊ ቅልውላው በዞም ስዲቦም ዘለው ብውሕዱ ናይ 150 ዓመታት ተኸታተልቲ ታሪኻዊ ክስተታት ብዓብይኡ ዝተቐርፀ እዩ ዝብል መበገሲ ዝሓዘ እዩ። 150 ዓመታት ትግራይ ካብ ዘመነ መሳፍንቲ ናብ ምእኹል ምሕደራ ዝኣተወትሉ ግዝ ተሓሳቢ ዝገበረ እዩ።

ሀ) ናይ 19 ክፍለ ዘመን ሃፀያዊ ምድልዳልን ምግላልን

ውድቀት ተጋሩ ምስ ምውዳቕ ስርወ መንግስቲ ዮውሃንስ ራብዓይ ዝተሓሳሰረ እዩ። ሞት ሃፀይ ዮሃንስ ስዲቡ ብዳግማዊ ሚኒልክ ናብ ዝምራሕ ፍፁም ምእኹል ምሕደራን ናይ ኣምሓራ ዕብላላን ምውዳቕና ተኸታተሎም ንዝመፁ ውድቀታት መበገሲ እዩ። ኮይኑ እውን ምቕልቃል ውርሲ ዘመናዊ ትግራዊ ብሄራውነት ምግላልካብ መሪሕነትን ዓርሰ ውሳንን ኣስዲቡ። ሞት ሃፀይ ዮውሃንስ ራብዓይ ታሪኻዊ ውሽጣዊ ክፍፍል ተጋሩ

አስዲቡ እዩ ።መስፍናውያን ኣብ ንሕንሕ ተዋፊሮም፣ ግዝኣታዊ ሓድነትን ዞባዊ ሓድነትን ብምድኻም ትግራይ ከትበታተን ምኽንያት ኮይኑ። እዚ እዋን እዚ ምድኻም ምድኻም ፖለቲካዊ ምትእስሳር ብምንባሩ፣ ትግራይ ንናይ ደገ ምትእትታዎት ተቃላኒት ገይርዋ እዩ።

ለ) ቀዳማይ ወያነ

ኣብ 1935 ዓም ዝተኻየደ ቐዳማይ ወያነ ናይቲ ቅድም ኢሉ ኣብ ሞንጎ መሳፍንቲ ተፈጢሩ ዝፀንሐ ንሕንሕ መቐፀልታን ትንሳኤ ናይ ልሂቃን ተጋሩ ውሽጣዊ ምክፍፋልን መርኣያ ኮይኑ ሓሊፉ እዩ። በቢከባቢኡ ናይ ዝነበሩ ተነሓናሒ ሕልምን ምሕደራን ሱር ሰዲዱ ስለዝነበረ ኣብ መንጎ እቶም ሹዑ ዝነበሩ መራሕቲ ተጋሩን ተኸተልቶምን ቅርሕንቲ አስዲቡ እዩ። ኣብዚ ዝተርኣየ ናይ ልሂቃት ተጋሩ ምፍንጫል ኣብ ሓድነት ተጋሩ ስምብራት ዝፈጠረ ምዃኑ ብቐሉዕ ምቕባል ንሕማምና ፈውሲ ንምርካብ እምነኩርናዕ እዩ።

ሐ) ትንሳኤ ካልኣይ ወያነ (1967-1983 ዓም)

ህዝባዊ ወያነ ሓርነት ትግራይ (ህወሓት) ንመስፍናዊ ወፅዓን ወተሃደራዊ ምሕደራ ደርጊን ምላሽ ኮይኑ ተቐልቂሉ። ህወሓት ሓድነት ተጋሩ ካብ ዝኾነ ግዜ ንላዕሊ መሊሱ ኣብ 1983 ዓም ንዓወት ዘብቐዐን ልሂቃን ተጋሩ ናብ ናይ ኢትዮጵያ ፖለቲካዊ ስልጣን ላዕለዊ ፀፍሒ ዝመለሰን ዋላ እንተነበረ ብተግባር ግና ብመሰረቱ ነቲ ሕዳር ስግንጢራት ዘጠናኸረን ትግራይ ናይ ወሰን (Peripheral) ቦትኣ ዘቐፀለን ነይሩ። ህወሓት ብመሰረቱ ኣብ ምትሳኢ ሓድነትን ብሄራውነትን ተጋሩ ዓብዩ ቦታ ዋላ እንተነበረ ቅድም ከብል ኣብ 1969 ዓም ዝተርኣየ ውሽጣዊ ሕንፍሽፍሽን ቀፂሉ ኣብ ግግሓት ዝወሰዱ ስጉምትን ነቲ ፍሕም እናበለ ዝፀንሐ ምክፍፋል ልሂቅ ዘቐፀለን ስብራት ዝፈጠረን ነይሩ።

እንትቐፅል ብዝተኸተሉ ሃሳዊ ሌኒናዊ ስነሓሳብ ምኽንያት ኣብ 1977 ዓም ኣብ ርእሲ ዝተፈለየ ቅዋም ዝነበሮም ሰባት ዝወሰዱ ናይ ምብራር ስጉምቲ ነቲ ውሽጣዊ ቅርሕንቲ ዘበኣሰን ናይ ተጋሩ ብሄራውነት ናብ ምቕታል ዝተሰጋገረን ኮይኑ ቀፂሉ እዩ። ምስ ኢህአፓ፡ ጠራናፊትን ኢዲዩን ዝኣመሰሉ ሓይልታት ዝነበረ ናይ ተፃብኦ ኣፈታትሓ ሜላ እውን ዋላ ናይ ባይኑ ፀገም ተጌሩ እንተዘይተወሰደ ኣብ ሓይሊ ዝተሞርኮሰን ናይ ዜሮ ድምር ንድፊ ፖለቲካ ዝተኸተለን ስለዝኾነ ሕብረተሰባዊ ምፍልላይ ዝያዳ ዘዕዋቐን ናይ ምክእኣል (Tolerance) ባህሊ ብልዑል ዝሸርሸረን ኮይኑ ሓሊፉ እዩ። ብኻለልእ ገፅ ምስ ደርጊ ተሰሊፎም ፀረ ወያነ ዝተዋግኡን ዝሞቱን ብሂወት ዝቐፀሉን ተጋሩ እውን ካልእ ናይ ስብራት መስመር ፈጢሮም እዮም። ኣብ 1993 ዓም ኣብ ናይ ህወሓት ኣመራርሓ ዝተፈጠረ ምክፍፋል ዝተኣለየሉ መንገዲ ስሑት ብምንባሩ ድማ እቲ ፀገም ናብ ህዝቢ ክልሑኽን መርኣያ ሓድነት ተጋሩ ዝነበረ ማሕበር ልምዓት ትግራይ ናብ ወረዳታት ክበታተንን ብምግባር ንነዊሕ እዋን ዝፀንሕ ኣሉታዊ ፅልዋ ዝፈጠረ ኮይኑ፡ ንባህላዊን ማሕበራዊ ቅርፅታት ዝዘረገን ንዝሓል ምትፍናን ኣበርክቶ ዝገበረን እዩ።

ልዕል ኢሉ ከምዝተገልፀ ኣብ ሞንጎ ህወሓትን ስርዓት ደርጊን ንነዊሕ እዋን ዝፀንሐ ኩናት፡ ከምኡ እውን ምስ ካልኣት ፖለቲካዊ ሓይልታት ኢትዮጵያ ዝተፈጠረ ጎነፃትን ወጥሪን፡ ኣብ ተጋሩ ነባሪ በሰላ ገዲፉ እዩ። ህወሓት ብዝኸተሉ ስነ-ሓሳባዊ ምሕደራ ምኽንያት፡ ንወነንቲ ትካላት፡ ምሁራት፡ ከምኡ እውን ካብ ገባር ውፅእ ዝበሉ ዝተፈላለዩ ማሕበራዊ ጉጅለታት ኣጓደኑ፡ ኣብ ኣባልነት ውድብ መሰረት ዝገበረ ቁጠባውን ማሕበራውን ደረጃታት ፈጢሩ እዩ። ውሽጣዊ ውድባዊ ጎነፃትን ፖለቲካዊ ምግላልን ኣብ ውሽጢ ትግራይ ኣብ መንጎ ዝተፈላለዩ ውድባት ሱር ዝሰደደ ምፍልላይ

ንክፍጠር አበርክቶ ገይሩ። ሕወሓት ዝመርሖ ኢህወዴግ ኣብ ኢትዮጵያን ኤርትራን ብዝተኸተሎ ግጉይ ኣካይዳን ንብሄራዊ ረብሓ ተጋሩ ዝሃረር ልፍንታዊ ምሕዝነትን መወዳእታ ትግራይ ብስሑት ኣጠማምታ(Wrong perception) ከትረኣን ቀሊሉ እውን ፅንተታዊ ኩነት ከእወጀላን ናይ ባዕሉ ግደ ተግዊቱ እዩ።

እቲ ሓቂ እዚ እናሃለወ ህወሓት ካብ ርእዮተ ዓለሙ ንላዕሊ ናይ ትግራይ ብሄራዊ ስምረት ብምቕዳም ናይ ፍትሕን ዕርቅን ስርዓተ ከይዲ ቀሪፁ ሕውየት ኣብ ከንዲ ምፍፃም ነቲ ስብራት ተወሳኺ ሓዊ እናቐሰቐሰ ምቕፃሉ ኣብቲ ሕዚ በዚሕናዮ ዘለና ከንበፅሖ ኣሉታዊ ግደ ተግዊቱ እዩ።

መ) ፅንተታዊ ኩነት ትግራይን ሳዕቤናቱን

ድሕሪ 2010 ዓም ፒፒሮ ናብ ስልጣን ምምፃእ ሓዱሽ ናይ ሓይልታት ኣሰላልፋ ኣስዒቡ። ዝተፈላለዩ መበገስን ድሌትን ዝነበሮም ናይ ኢትዮጵያ ኩሎም ሓይልታትን ኤርትራን ፀረ ትግራይ ኣብ ሓደ ግንባር ዝስለፍሉ ኩነታት ተፈጠሩ። እቲ ካብ ትግራይወፃእ ናብ ኢትዮጵያ ተዘርጊሑ ዝነበረ ናይ ትግራይ ልሂቅ እግሪ ህወሓት ተኸቲሉ ናብ ትግራይ ብምትማም ምስቲ ኣብ ትግራይ ዝነበረ ሓይሊ ተፀምቢሩ ሓደ ግንባር ብምፍጣር ነቲ ምትፍናን ኣጎሃሂሩ። ትግራይ ብዘይካ ናይ ባዕላ ሓይሊ እንኮ መሓዘ እኳ እንተይፈጠረት ናብ ኩነት ኣትያ። ልሂቅ ትግራይ ኣብዚ ኩነት ካብ ህልውና ናይ ምርግጋፅ (Survival) ግብረ መልሳዊ ስምዒት(Emotional reaction) ዝዘለለ ኣብ ሓደ ዝጠምሮ ፖለቲካዊ ዕላማን ራእይን እንተይሓዘ እዩ ተሳታፊ። እቲ ኣብዘተርፎ ህወሓት ዝነበረ ልሂቅ ድማ ብፍላይ ድሕሪ ሰኔ 21/2013 ዓም ስልጣን መሊሰካ ናይ ምቁፅፃር ዕላማ ፕራሕ እዩ ነይሮም። ስለዝኾነ ብሄራዊ ኣጠማምታ ዝነበሮም ባእታታት ቦታ ከይህልዎም ብውኑ ሰራሖ እዩ። እቲ ኣብቲ ሽሞንተ ወርሒ ተፈጠሩ ዝነበረ መሬት ዝረገፀ ብሄራዊ ናይ ህዝቢ ተበግሶታት(Grassroot level social movements) TDF ሓዊሱ ናይ ዲያስፖራ ተጋሩ ምንቅስቃሳት ኣብ ስግኣት ስለዘውደፉ ኣብቲሕቲ ሙሉእ ቁፅፅሩ ብምእታው ከበታተን ገይሩ። ካብዚ ወፃኝ ንዝኾዱ ድማ ሽማሽም ብምሃብ ማሕበረሰባዊ ተነፅሎ ክህልዎም ጌሩ።ከም ውፅኢት ወርቃዊ ዕድል ብሄራዊ ስምረት ተጋሩ ተሓንሺሹ። መዛዘሚ እቲ ኩነት ፌርማ ውፅኦ ፕሪቶርያ ኮይኑ። እቲ ዝለዓለ ውፅኢት ውፅኦ ፕሪቶርያ ቶኽሲ ጠጠው ምባል እዩ ኮይኑ።

ዝተፈጠረ ተንግፃሪ ሰላም ነቲ ቀድሞ እውን ካብ ስልጣን ዝዘለለ ብሄራዊ ዕላማ ዘይነበሮ ናይ ህወሓት ኢሊት ናብ ናይ ስልጣን ሸኩት ክኣቱ ግድን ኮይኑ። ኣብ ውሽጢ ህወሓት ዝተፈጠረ ውሽጣዊ ባእሲ ጉጅለታት(Factions) ፈጠሩ ናብ ናይ ምጥፍፋእ ቃልሲ ኣእትዮዎም። ነንባዕልኻ እናተፈራረጅካ ናይ ምብልላዕ ባህሊ ፖለቲካ እቲ ውድብ ንባዕሉ እውን በሊዕዎ ፕራሕ ዘይኮነስ ናብቲ ዕጡቕን ህዝቢን ክልሑኽ ብምግባር ተሪፎም ዝነበሩ ፅቡቓት ክብርታትና እውን ሙሉእ ብሙሉእ ክጠፍኡ ይግበር ኣሎ። ናይቲ ዕጡቕ ላዕለዊ ኣመራርሓ (ካብ ኮር ንላዕሊ) ብዘርእዮ ዘይሻራዊ ኣሰላልፋ ምኽንያት ድማ እነሆ ከባቢያዊ ዋህዮታት ፈጠሩ ደመና ውሽጣዊ ጎነፃት ከንጠልጥል ጌሩ ኣሎ። ብድምር ድሕሪ ፅንተታዊ ኩነት ትግራይ ዝርእ ዘሎ ኩነታት ካብ ዘይነበረ ዝተፈጥረ ዘይኮነስ ነቲ ዝፀንሐ ነቓዓት ኣጋዲዱ፡ ከባቢያዊ፡ ስነ-ሓሳባዊ፡ ወለዶኣዊ ምፍንጫላት ኣደልዲሉ እዩ። ካብ ትግራይ ወፃኝ ልሒኹ ድማ ሓደሽቲ ዞባዊ ኣሰላልፋታትን ምትእትታዎትን ፈጠሩ ስግኣት ዘይዛሪ ኩነት ፀኒሱ ይርከብ።

2. ምልሰታዊ ጥውዮታት (Feedback loops): መደላደልትን ተፃረርትን ሓይልታት (Reinforcing & Counter acting forces)

ኣብ ስርዓታዊ ኣጠማምታ እቲ ፀገም ንምፍታሕ ቅድሚ ምብጋስኻ ነቲ ፀገም ኣብ ምግዳድን ምቕልባስን ግደ ዝፃውቱ ምልሰታዊ

ጥውዮታት(Feedback loops) ምምርማር ይሓትት። ከም ልሙድ ነቲ ፀገም ናይ ምግዳድ ግደ ዝፃውቱ ረጅሕታት እወንታዊ ምልሰታዊ

ጥውዮታት(Positive feedback loops) ተባሂሎም እንትስየሙ እቶም ነቲ ፀገም ንምቕልባስ ኣብዝገባበር ፃዕሪ ግደ ዘለዎም ረጅሕታት ድማ ኣሉታዊ

ምልሰታዊ ጥውዮታት(Negative feedback loops) ይበሃሉ። በዚ መሰረት እቶም ዝጎልህ ግደ ዘለዎም ጉዳያት ከምዝስዕብ ቀሪቦም ኣለው።

2.1. እወንታዊ ምልሰታ ጥውዮታት

ሀ) ምፍንጫል ልሂቅን ውሽጣዊ ናይ ስልጣን ንሕንሕን (Elite fragmentation & competition):

እቲ ድሕሪ ፅንተታዊ ኩነት ኣብ ውሽጢ ህወሓት ዝተፈጠረ ናይ ስልጣን ምክፍፋል ነቲ ቀድሞ እውን ሱር እናሰደድ ዝፀንሐ ናይ ሊህቃን ተጋሩ ምጉጅጃላትን ምፍንጫላትን ከሰፍሕን ብቕሉዕ ከወፅእን ገይርዎ እዩ። እዚ ድማ ትግራይ ምእኹል መሪሕነትን ምሕደራን ኣልቦ ከትከውን ይገብር ኣሎ። ምድኻም ማእከላይ መሪሕነት ድማ ብዙሓት ዘይቃደው ተዋሳኒቲ ናብ ንሕንሕ ብምዕዳም ዘይምርግጋእ የቀላጥፍ ኣሎ።

ለ) ንሓቅን ብሄራዊ ስምረትን ዘይግደስ ሚዲያ

ማሕበራዊ ሚዲያን ባህላዊ መራኸቢ ሓፋሽን ፖለቲካዊ ቅልውላው ትግራይ ኣብ ምጉላህን ምዕሚቕን ዝፃውትዎ ዘለው ተራ ልዑልን ብዙሕ ሸነኻት ዘለዎን እዩ። እቲ ኣብ መሬት ዘሎ ናይ ኢሊት ምክፍፋል ብልዑል መንገዲ ከስፋሕፋሕን ከዓሙቕን ከም ቀንዲ መድረኽ እዩ ዘገልግል ዘሎ። እቲ ዝተኸፋፈለ ልሂቅ ትግራይ ምስ ሜላ ኢቃምራን (Algorism) ካልኣት ተዋሳኒትን ተጣሚሩ ብመንገዲ ማሕበራዊ ሚዲያ ኣቢሉ እቲ ቅድሚ ሕዚ ብናይ ኣባ ጎብየ ፍጥነት ፍሑኽ ክብል ዝፀንሐ ውሽጣዊ ጎንፃቱ ብናይ ብርሃን ፍጥነት ከስፋሕፋሕን ክጎልህን ይገብር ኣሎ። ጠቕሊልካ እንትርእ፡-

- ኩነትን ፖለቲካዊ ቅልውላውን ዝተፈላለየ ትረኻታት ኣበጊሱ።
- ማሕበራውን ባህላውን መራኸቢ ብዙሃንን ነዞም ትረኻታት የጉልሁ ኣለው።
- ህዝቢ ዝያዳ ምክፍፋል ፈጠሩ፤ ነናብ ባዕሉ ዕምዶታት ይሕባእ ኣሎ።
- ኣብ ባይታ ዝፍጸሙ ፍፃመታት ብጉጅላዊ መነፅር ይትርጎሙ ኣለው።
- እቶም ሚዲያታት ድማ መመሊሶም ብቐጻሊ ንናይ ግርጭት ትረኻታት ይጥቀሙሎምን ዙራት የኸርሩን ኣለው።

ናይ ሚዲያ ምልሰታ ጥውዮታት ቁልፊ ደፋእቲ ረጅሕታት ፡-

- ኣብ ትግራይ ይኹን ኣብ ዲያስፖራ ዘለው ነጠፍቲ ማሕበራዊ ሚዲያ ዘይተረጋገፁ ወረታትን ስምዒታዊ ትረኽታትን ይዝርግሑ።
- እተን ባህላዊ ሚዲያታት ድማ ነናይ ባዕለን ጉጅለታት ወጊንን ሓሶትን ፀለመን ብምዝርጋሕ ናይ ሓበሬታ ፀልማት ይፈጥራ።
- ኣልጎሪዝማት ስንባደ ዝፈጥርን ጫፋት ዝረግፁን ትሕዝቶ የባዝሑ።
- ትሑት ንቕሓት ዘለዎ መድመዒ ግጉይ ሓበሬታ የስፋሕፍሕ ተመሊሱ ነቲ ሓሳዊ ነጣፊ ብሞራል የተባብዕ።
- ከባቢያዊን መንነታውን ኣፈላላያት ንፖለቲካዊ ሽፋንን መሳርሒ ናይቲ ልሂቅን ይውዕሉ።
- ናይ ሓበሬታ ፀልማት ንወረን ሓሶትን የቃልዕ።

ብድምር ናብ ውኃና ተመሊስና ዛዕባ ህንፀት ብሄረ ትግራይ ብቐዳምነት ዝሰርዕ መንግስቲ እንተዘይወኒና፣ ስርዓት ኣለሻ ዕርቅን ሓቂን እንተዘይዘርጋሕና፣ ስትራቴጂ ህንፀት ሰላም ከም ቀንዲ ዋኒን ወሲድና እንተዘይተንቀሳቂስና ትግራይ እትበሃል ዓዲ ኣብ ብዝሓፀረ ግዜ ፅውፅዋይ እውን ዘይብላ ኮይና ከትተርፍ ከንገብራ እያ።

ለ) ትካላዊ ውድቀትን ልምሰት ግዚያዊ ምምሕዳርን

ትካላዊ ውድቀት ኣድማዒ ማእኸላይ መንግስቲ ዘይምህላው ኩለመዳያዊ ሕብረተሰባዊ ቅልውላውን ምብትታንን ከምዘስዕብ ብመንፅር ማሕበረሰባዊ ሳይንስን ብተመኩሮ ዓለምን ዝተረጋገፁ ሓቂ እዩ። ስለዝኾነ ድማ ኣብ እውንታዊ ምልሰተ ጥውዮ እቲ ዝለዓለ ነዳዲ ተጌሩ ይሕሰብ። ድልዳል ማእኸላይ ምምሕዳር ዘይምህላውን ልምሰት ግዚያዊ ምምሕዳር ትግራይን ኣብ መላእ ክልልና ናይ ምሕደራ ክፍተት (Vacuum) ብምፍጣር ዘይምርግጋእ ጠንቂ ኮይኑ ኣሎ። ቅቡልነት ዘለዎ ወይ ብቐዕ በዓል መዚ ብዘይምህላው ትግራይ ምእኹልነት ንዘይብሎም ኢወግዓዊ ጉጅለታትን ከባቢያዊ ሚሊሻታትን ምቕው ድኽሩ ብምፍጣር ኣብ ትሕቲ ብዙሓት ናይ ፓወር ማእኸላት ከትወድቑ ጌሩዎ ኣሎ። ውድቀት ምሕደራ ስርዓት ናብ ቀፃሊ ናይ ሕጋዊ ቅቡልነት ቅልውላው (Legal legitimacy crisis) እዩ ዘምርሕ።

እዚ ግዚያዊ ምምሕዳር መሰረታዊ ህዝባዊ ግልጋሎትን ፀጥታን ድሕንነትን ከረጋግፅ፣ ከምኡ እውን ውዕል ፕሪቶርያ ናብ ተግባር ክሸርፍ ብዘይምኽኣሉ ህዝባዊ ኣሜኔታ ስኢኑ እዩ። እቲ ምምሕዳር ብዓይኒ ህዝቢ ድኹምን ዘይረብሕን ኮይኑ ስለዝተርኣየ ስልጣኑ ተጠቂሙ ሕጊ ከኹብርን ናይ ዳግመ ሕውየት ስራሕቲ ክጅምርን ከቢድዎ ይርከብ። ከም ውጊእቱ ድማ ዘይሕጋዊ ዕደና ተስፋሕፊሑ፣ ፀጥታን ምርግጋእን ደፍራሱ፣ ብመንግስቲ ዘይእዘዙ መራሕቲ ዕጡቓት ተፈጢሮም፣ ምፍንቓል ተስፋሕፊሑ፣ ውሽጣዊ ዘይምትእምማንን ምክፍፋልን ዓመቐ፣ ብድምር ትግራይ ወኪሉ ክደራደር ዝኸለል መንግስቲ ከትስእንን ንኣደጋታት ምላሽ ዝህብ ወይ ምክፍፋል ሃፍቲ ዘመሓደር ውፅኢታዊ መንግስታዊ መሓውር ከይፍጠር ኮይኑ ኣሎ። ማዕረ ማዕረኡ ድማ ፖለቲካዊ ምብትታንን ጉጅላዊ ምትእስሳራትን ይሕይል ኣሎ። ምእኹል ምምሕዳር ኣብዘይብሉ እዋን ድማ ተነሓናሕቲ ጉጅለታትን ኣጀንዳታትን ተስፋሕፊሖም ንፃዕርታት ህንፀት ሰላምን ጉዕዞ ሕውየትን የዳኽሙ ኣለው። ምምዝባል፣ ድኽነትን ሕጊ ኣልበነትን እናወሰኸ ብምኽዱ፣ ነቲ ክልል ዝያዳ ናብ ቅልውላው ይደፍኡ ኣሎ። ናይ ህወሓት ፍንጫል ጉጅለታትን ናይ ፀጥታ ላዕለዎት ኣመራርሓን ትግራይ ናብዚ Vicious circle ክታኣቱን ቅልውላዋ ኣብ ምዕሚቕን ናይ ኣንበሳ ብፅሒት ይፃወቱ

አለው። ተጋሩ ብዝተፈለየ መንገዲ ነዚ ሓዲጋ ጠጠው አቢሉ ናብ ሰግረት ከወሰድ ዘኸለና ተበግሶ ሕዚ እንተዘይወሲድና ድማ ህልውና ብሄርና ኣብ ኢድና ከም በረድ ዝሓቀሉ ግዜ ነዊሕ ኣይኸውንን።

ሐ) ወተሃደራውነትን ዕጥቃዊ ጎነፅን ከም ቀንዲ መግረፂ ዝወሰድ ልምዲ

ቀፃሊ ህላወ ሓይልታት ኣምሓራን ዝተበታተኑ ምልሻታትን ኣብ ምዕራብ ትግራይ፣ ምስ ሰራዊት ኤርትራ ኣብ ሰሜናዊ ምዕራብን ሰሜናዊ ምብራቕን ትግራይ፣ ዘይምርግጋእን ቅልውላው ምምዝባልን ኣጋዲዱ፣ ልዕሊ 2 ሚልዮን ህዝቢ ኣመዛቢሉ ኣሎ። ታሪኽና ከምዝሕብሮ ትግራይ ብሓይሊ ብዝኣምኑን ገባታይ ኣተሓሳስባ ብዘለዎም ሓይልታት ብተደጋጋሚ ጥቕዓት በፂሕዎ እዩ። ሕዚ ድማ ድሕሪ ፅንተታዊ ኩነት ሉኣላዊ መሬታ ተጎቢጡ ህዝባ ተበቲኑ ኣብ ሓሳረ መከራ ካብዝኣቱ ሓሙሽተ ዓመታት ኣቐፂሩ ኣሎ። ነዚ ኩነታት ከፈትሖ ዝኸለል መንግስቲ እንተዘይተፈጠሩ ትግራዊ ዝተበታተኑ መፍትሕታት ናብ ምእላሽ ምድፍፍኡን ነቲ ውሽጣዊ ምክፍፋል ምዕራባዊ ዘይቐሪ እዩ። እዚ ፀገም ምስቲ ኣብ ባዕልና ዘሎ ናይ ዕጥቃዊ ቃልሲ ልምዲን ናይ ዲፕሎማሲ፣ ፖለቲካ፣ ሕግን ካልኣት ብሄራዊ ሓይሊ መሳርሕታት ምጥቃም ዓቕሚ ልመሰነት ተኣሳሲሩ ዑደት ወተሃደራዊነት → ሕነ ምፍዳይ → ዕንክሊል ዕጥቃዊ ቃልሲ ብምውላድ ምርግጋእ ከጥፍእ ይኸል እዩ።

መ) ቁጠባዊ ውድቀት

ቁጠባ ትግራይ ብቐንዱ ምስ መሬት ዝተኣሳሰረ እዩ። መሬት እንትበል እንተለኹ ብመልክዕ ድሑር ሕርሻ፣ መሬት ብምሻጥን ምልዋጥን፣ ብጉሕጎሐ መዓድን ወይ ከዓ ብመልክዕ ሲሚንቶን ከም ናይ ድራር ዕለት ኮይና ተገልግል ኣላ። እቲ ዝተኸየደ ፅንተታዊ ኩነትን ዕፅዖን ክባን ድማ ፍፁም ቁጠባዊ ዕንወት ኣኸቲሉ እዩ። ቶኽሲ ድሕሪ ጠጠው ምባሉ ብምኽንያት ውሽጣዊ ፖለቲካዊ ቅልውላው መሊሰካ ናይ ምህናፅስ ይትረፍ ሓገዝ እውን ብኣግባቡ ምብፃሕ ኣይተኸኣለን። እቲ ዝተፈጠረ ናይ ስልጣን ምጥፍፋእን ጉጅላዊ ንሕንሕን ህዝቢ ናብ ቀፃሊ ውግእዶ ንኣቱ ኣብዝበል ጭንቂ ሸሚሙ እታ ዘላቶ ጥሪት ተረጋጊኡ ከየልምዕ ቀይድም ኣሎ። እቲ መፍረያይ ሓይሊ ድማ ተስፋ ቆሪፁ ክበታተንን እቲ መግረፂ ዝሰኣነ ድማ ናይ ዓቕሊ ፅበት መጋርያ እዞም ጎጅሊታት ናይ ምጂን ቅሉዕነት ከፈጥርን ኮይኑ ኣሎ። ስራሕ ኣልቦ መንእሰያትን ተጋደልቲ ነበርን፣ ቁጠባዊ ዕድላት ስለዘይብሎም፣ ኣዲዳ ጫፍ ዝረገፁ ከባብያውያንን ዕጥቃዊ ተቓውሞን ተቓላዕቲ ናይ ምጂን ዕድሎም ዝሰፍሐ ኮይኑ ኣሎ።

ለ) ኣብ ሞንጎ መንግስቲ ኢትዮጵያን ትግራይን ዘሎ ዘይምትእምማን

እቲ ንዘመናት ዝሰረተ ናይ ማእኸልን ወሰንን ቅርሕንታዊ ርክብ ኣብዚ ሕዚ እዋን ኣብ ዝለዓለ ጠርዚ በፂሑ ይርከብ። ኣብ መንጎ ትግራይን መንግስቲ ኢትዮጵያን ዘሎ ርክብ፣ ብታሪኽዊ ቅሬታታት፣ ፖለቲካዊ ንሕንሕ፣ ከምኡውን ኣብ ቀረባ እዋን ብዝተፈጥረ ፅንተታዊ ኩነት ዝተጋደደ፣ ኣብ ዓሚቕ ዘይምትእምማን ዝተመሰረተ እዩ። መብዛሕትኦም ልሂቃን ተጋሩ ብፍላይ ምስ ህዝባዊ ወያነ ኣርነት ትግራይ (ህወሓት) ዝተሰለፉ ወይ ዝድግፉ፣ ንምምሕዳር ቀዳማይ ሚኒስተር ኣብይ ኣሕመድ ከም ፖለቲካዊ ተቓዋሚ ጥራይ ዘይኮነስ ከም ህላወኣዊ ሰግኣት ርእሰ-ምሕደራኦም፣ መንነቶምን ህላወኦምን ገይሮም ይርእይዎ።

ብትግራይ ወገን ዘሎ ርድኢት መንግስቲ ኢትዮጵያ ኣብ ልዕሊ ትግራይ ብምኽንያት ዝወለዎ ኩነት፣ ብኹሉ ዝተደፈረ ሉዓላዊ ግዝኣት ትግራይ ዘይምምላሱ፣ ምግላል ትግራይ ካብ ፖለቲካ ኢትዮጵያን ከምኡ እውን ንህወሓት ከምጠንቂ ናይ ኢትዮጵያ ዘይምርግጋእ ጌሩ ምፍራጁን ተኣሳሲሩ ዝዓመቐ ዘሎ ፀገም እዩ። ብኸልእ ወገን መንግስቲ ኢትዮጵያ ንህወሓት ሃገራዊ ሓድነት ዘዳኸም፣ ዲሞክራሲያዊ ለውጢ ዝቃወምን ዓመፅ ዝቕስቅስን ጌሩ ስለዝኸሰስ ነቲ ዘይምተምማን የዕመቐ ኣሎ። እዚ ሓድሕዳዊ ምጥርጣር ዘፈነ፣ ንዓመታት ዝቐጸለ ተነሓናሒ ትረኻታት ዝፈጠረን ምርሕሓቕ እናስፈሐን ዝኸይድ ዘሎ ጉዳይ እዩ። ከም ውጪቱ ድማ እቲ ሰላማዊ ርክብ ንምፍጣር መንጠሪ ባይታ ኮይኑ ከገልግል ዝኸእል ዝነበረ ውዕል ፕሪቶርያ ተፈፅሞ ከይኸውን ብምፅላው ኣብ ትግራይ ዘለው ሰብኣውን ፖለቲካውን ቅልውላዋት ከጋደዱ ይገብር ኣሎ።

እዞም ኣብ ላዕሊ ዝተገለፁ ነቲ ኣቲናዮ ዘለና ዓመቐ ኩለመዳያዊ ቅልውላው ነዳዲ ኮይኖም ዘቀፃፁ እወንታዊ ምልሰተ ጥውዮታት ነንባዕሎም ዝተኣሳሰሩን ዝመጋገቡን ምዃኖም ምርዳእ ወሳኒ እዩ። ኮይኑ ግና ስእነት ምዕሩ መንግስቲን ትካላውነትን ሕምብርቲ ናይ ኩሎም ፀገማት ገርካ ብምውሳድ ንመፍትሒ ቀዳምነት ከወሃቦ ኣለዎ። እዚ ንመፍታሕ ኣብዝገበር ባዕሪ ድማ ኣሉታዊ ምልሰተ ጥውዮታት ፈሊኻ ምርዳእን ኣብ ረብሓ ምውዓልን (Leverage) ስለዝጠልብ እቶም ዝተወሰኑ ከምዘስዕብ ቀሪቦም ኣለው።

2.2. ኣሉታዊ ምልሰተ ጥውዮታት (ዘረጋግኡ ኣይልታት)

ሀ) ፀረ ኩነት ስነልቦናን ህዝባዊ ጥበብን ከም መረጋገእቲ ኣይልታት ኣብ ኩለመዳያዊ ቅልውላው ተጋሩ

ትግራይ ናይ ኩነት Fatigue ፈጢራ ኣላ። እዚ ድኻም እዚ ኣካላዊ ድኻም ጥራይ ኣይኮነን። ስምዒታዊ፣ ስነልቦናዊ፣ ቁጠባዊ ብኣውርኡ ድማ ማሕበራዊ እዩ። እቲ ሰፊሕን ዓመቐን ስቓይ፣ ሓበራዊ ሃረርታ ሰላምን ምምላስ ንቡርነትን ፈጢሩ ኣሎ። ስለዝኾነ ድማ ዝኾነ ዓይነት ጎነፅ ቀስቃሲ ድሌትን ተግባርን ይቃወምን ነገራት ብትዕግስትን ጥበብን ከተሓዙን ይጠልብ ኣሎ። እምበኣር ድኻም ኩነት ስቓ ዝበለ ግን ከዓ ኣያል ዘረጋግኡ ኣይሊ እናኾነ ይመፅእ ኣሎ። እዚ ድማ ነቲ ካብ ታሕቲ (Grassroot) ዝመፅእ ጠለባት ዕርቅን ዳግመ ህንፀትን ነዳዲ ይውስኽ ኣሎ።

ድሕሪ ናይ ዘመናት ኣዕናዊ ኩነታትን ግጭታትን ህዝቢ ትግራይ ናብ ከምዚ ዓይነት ዕንክሊል ንምንታይ ንኣቱ ኣለና? ብሄራዊ ጥቕምና ብካልኣት መንግድታት (ብሳይንስን ቴክኖሎጂን፣ ብቐጠባ፣ ብሕገ፣ብድርድር፣ብዲፕሎማሲን ብፖለቲካዊ ጥበብን ወዘተርፈ....) ክነሳኸዕን ኩነት ክነትርፍን ዘይከኣልናሉ ምኽንያት እንታይ እዩ? ዓለምለኸውን ከባቢያውን መሓዞት ንምንታይ ክንፈጥር ዘይከኣልና? ህንፀት ሰላም ንምንታይ ዘየሳኸዕና? ወዘተ ዝብሉ ሕቶታት ምልዓል ጀምሩ ኣሎ።

ጎኒ ጎኒ እዚ ድኻም እዚ፡ ብወለዶታት ቃልሲን ህላወ ናይ ምርግጋፅ ፈተናታትን ዝሓለፈ ኣብዚ ዘይርግፁነት ዝተመልኦ፣ ተለዋዋጣይ ኩነታትን ቅልጡፍ ሞዕባለታትን ዝረኣየሉ ዓለም ከዋሳእ ዝኸእል ህዝባዊ ጥበብ ዝተዓጠቐ ኣይሊ ይቕልቀል ኣሎ። ብኸልቲኡ ብታሪኻዊ ፅንዓትን(Historical resilience) ናይ ቀረባ ስቓይን ዝተቐረፁን ካብ ሕሉፍ ዝመሃሩን ተጋሩ ፖለቲካዊ ሕርያታትን ማሕበራዊ ባህሪታትን ንምምራሕ ኣብ ሓባራዊ ተመኩሮ ተመስሪቶም ይቕልቀሉ ኣለዉ። ሽማግሌታት ዓዲ፡ መራሕቲ ሃይማኖትን ተዋሳኒቲ ሲቪላዊ ማሕበራትን ንዘተን ሕውየትን ቦታ (Space for dialogue & healing) ክህሉ ምጉስጓስ ጀምሮም ኣለዉ። እዚ ሂወት ዝተላበሰ ጥበብ (Lived wisdom)

አብ ትግራይ አብ ብሄራዊ ረብሓዊ ዝመርኮስ ስምረት ብምኹስኳስን ምርግጋዕ ብምዕሟቕን አብቲ ብሄር ኢሉ እውን አብቲ ዞባ ዝረአዩ ዘለዉ ብዙሕ መልክዕ ዘለዎም ቅልውላዋት አብ ምፍታሕ ዘይሕለል ግደ ክንፃወትን ናይ ሰላም ሓይሊ ኮይና ክንወፅእን ዘኽእለና እዩ።

ለ) ሓድጊ ፅንተታዊ ኩነትን ቅቡልነት ትግራይ አብ ዓለማዊ መድረኽን

አብ ትግራይ ዝተካየደ ፅንተታዊ ኩነት ብዓቕን ሰብአዊ ስቓይን ዝተፈፀመ ግፍዒን አብዚ ከባቢ ተራእዩ ዘይፈልጥ ዓለምለኸዊ ኢክልቦ ስሒቡ እዩ። እቲ ዝተፈፀመ ጃምላዊ ቅትለ፣ ሰፊሕ ሥታዊ ዓመጽ፣ ሰብ ስራሕ ጥሜትን፣ አብ ልዕሊ ሰላማውያን ሰባት ዝተፈፀመ መጥቃዕትን ዝገልፅ ፀብጻባት፣ ዓለምለኸዊ ውግዘትን ሰብአዊ ርክብ ህፁፅ ፃውዒታትን አሰዒቡ ነይሩ እዩ። ማዕከናት ዜና፣ ትካላት ተጣብቑቲ ሰብአዊ መሰላት፣ ዓለምለኸውያን ትካላት ነቲ ቅልውላው ሰኒደንኦ እዮን። ትግራይ ካብ ብዓቢኡ ዕሽሽ ዝበሃል ክልል ናብ ምልክት ዓቢ ሰብአዊ ህፁፅ ኩነታት ቀይርዋ ነይሩ እዩ።

ጉዳይ ትግራይ አብ ዓለማዊ መድረኽት ልዑል ጠመተ ረኺቡ ንክወፅእ ዲያስፖራ ተጋሩ ዝተፃወትዎ ግደን ዘርኣይዎ ስምረታዊ ምንቅስቃስን አብ መዝገብ ታሪኽና ብወርቂ ዝፅሓፍን ንቐፃሊ ህንፀት ብሄረ ትግራይ መሰረት ዘንፀፈን እዩ። ከም ውፅኢቱ ድማ መንነት ትግራይ አብ ዓለማዊ መድረኽ ዳግም ተቐሪፁ እዩ። እንትቐፅል ድማ ዛፀባ ትግራይ ካብ ወሰናዊ ጉዳይ ኢትዮጵያ ወፂኡ ናብ ናይ ዓለምለኸዊ መድረኽት ብፍላይ ሕቡራት መንግስታትን ሕብረት አውሮጳን ጉዳይ ምርግጋዕ ፍትሒ፣ ተሓታትነትን ድሕረ ኩናት ህንፀትን ዘተ አሰጋጊርዎ እዩ። ሓደ ሓድጊ እዚ ኩናት ዛንታ ትግራይ አካል ዓለማዊ ዝርርብ (Discourse) ኮይኑ ከወፅእ ምግባሩ እዩ። ሕዚ ዛንታ ትግራይ ከም ጉዳይ ሰብአዊ ቅልውላው ጥራሕ ዘይኮነስ ከም ሓደ መርኣያ ህዝባዊ ፅንዓት፣ ፀረ ጭቆና ተቓውሞን ንመሰል ዓርሰውሳነ ዝካየድ ቃልስን ተፈላጥነት ምርክቡ አረጋጊፁ እዩ። አብዚ ሕዚ እዋን አብ ዓለም ተፈጠሩ ብዘሉ ዝተፈላለዩ ምክንያት ብቐንዱ ድማ ብናይ ባዕልና ድኽመት ዝደብዘዘ እንተመሰለ እውን ግዘን ኩነታትን አብዝፈቐዱ ንህንፀት ትንሳኤ ብሄረ ትግራይ ክውዕል ዝኽእል ዕቕር ዕድል ተጌሩ ክወሰድ አለዎ።

ሐ) ውዕል ፕሪቶርያ ከም ዓለማዊ መራኽቢ ድልድል ንጉዳይ ትግራይ

ውዕል ፕሪቶርያ ምስኩሉ ፀገማቱ ጉዳይ ትግራይ ካብ ናይ ኢትዮጵያ ዘቤታዊ ዛዕባነት ናብ ዓለምለኸዊ መድረኽ ዘሰጋገረ ነጥቢ መቐይሮ እዩ። ብተሳትፎ ዓለምለኸ ተዋሳኒቲ ከም በዓል አሜሪካ፣ሕብረት አውሮፓን ጉዳይ ትግራይ ብሰላማዊን ፖለቲካዊ መንገዲ ጥራሕ ንክፍታሕ ጠመተ ክረከብ ዘኽእል መድረኽ ኮይኑ ንጡፍ ተፃብኢታት ጠጠው ክብል ካብ ምግባር ሓሊፉ፣ ጉዳይ ምርግጋዕ ፍትሒ፣ መሰል ዓርሰ ውሳነ፣ ሕውዋት ትግራይን ዓለምለኸዊ ዛዕባ ኮይኑ ንክወፅእ ጌሩ እዩ። ዲያስፖራ ተጋሩን ሲቪል ማሕበራትን ነቲ ስምምዕ ከም ሞራላውን ፖለቲካውን መሰረት ተጠቐሞም ነባሪ ሰላምን ንመሰል ዓርሰ ውሳነ ዝግበር ቃልሲን ከንሃህሩን ዘኽእል ዕድል ከፊቱ እዩ። ስለዝኾነ ድማ ውዕል ፕሪቶርያ ቃልሲ ትግራይ ምስ ሰፊሕ ዓለምለኸዊ መትከላት ሰብአዊ መሰላት፣ ምሕደራን ዕርቅን ዘራኽብ እንኮ መራኽቢ ድልድል እዩ።

3. ዝቐልቀሉ ዘለው ባህርያትን፣ ዘይተሓሰበ ሳዕቤናትን ናይቲ ቅልውላው

ብመሰረት ስርዓታዊ አጠማምታ ኩነታት ቅልውላው ትግራይ ንምርዳእ አብ እንገብሮ ባዕሪ ክፍተሽ ዘለዎ ሳልሳይ ነጥቢ ምቅልቓል ሓደሽቲ ባህሪያት ዝምልከት እዩ። ዝቐልቀሉ ዘለው ባህርያት ክንበል እንተለና ካብ ምትእስሳር ቀለልቲ ባእታታት አብ ሓደ ስርዓት ዝፍጠሩ ዝተሓላለኹ ውፅኢታት

ወይ ቅዲታት የመልከቱ። ብትልሚ ዘይተመርሑ ግን ድማ ካብቲ ናይቲ ኩነታት ዳይናሚክ መስተጋብራት ዝምዕብሉ ዘለው ጉዳያት ንምርኣይ እዩ። ንፅንተታዊ ኩነት ስዒቡ ኣብ ትግራይ ዘጋጠመ ኩለመዳያዊ ቅልውላው፡ ንቐፃሊ ጉዕዞ ትግራይ ዝቐርፁ ዘለው ዝተሓላለኹ ባህርያት ይቀላቕሉ ኣለው። እቶም ባህሪያት ማሕበራዊ፡ ፖለቲካዊ፡ ቁጠባዊን ስነ-ኣእምሮኣዊን መግለፅታት ዘለዎም ኮይኖም ኣብ ላዕሊ ብምልሰቱ ጥውያታት ካብዝተገለፁ ብተወሳኺ ነቶም ዝተወሰኑ ከምዝስዕብ ተቐሚጦም ኣለው።

ሀ) ምልዓል ሓደስቲ ፖለቲካዊ ተዋሳኒቲ

ፖለቲካዊ ስልጣን ትግራይን ሕብረተሰባዊ ኣመለካኸታን ንዘመናት ተቐፃሊናን ብሒቱን ዝፀሐ ህወሓት መሰረቱ ተናጊዑ ቁመንኡ ሓልዩ ዝቐፀለሉ ዓቕምን ዕድልን ኣብቂዑ ኣሎ። እዚ ማለት እቲ ውድብ ሕብረተሰብ ንምቁፅፃር ዝጥቀመሉ ዘሎ ኣተሓሳስባታትን ባህልን እውን ኣብቂዑ ማለት ኣይኮነን። እኳ ድኣስ ንዝቐፀሉ ብዙሓት ዓሰርተ ዓመታት ኣእምሮ ትግራይ ተቐፃሊና ክቐፅል እዩ። ኣብ ህወሓት ዝፍጠር ዘሎ ምዕባለ ብቐንዱ ካብ ናይ ደጋዊ ድፍኢትን ረፅምን ዝብገስ እዩ። ስለዝኾነ ንባዕሉ ኣብዘየቋርፅ ናይ ኣንጃታት ምክፍፋል ሃዲድ ኣትዩ ናብ ከባቢያዊ ምክፍፋል ይልሑኽ ኣሎ። ብፍላይ ብኣመለካኸታ መንእሰይ ትግራይ መዋቕር ህወሓት ድሕሪ ሕዚ ከም ዕድል ዘይኮነስ ከም ዕዳ ናብ ዝረኣየሉ ብርኪ ወራዳ ኣሎ። ምስ ምፍራስ ናይ ህወሓት ጥርኑፍነት ጎኒ ንጎኒ ዝማዕበለ ማህበረሰባዊ ስግግር ክፈጥር ዝኽእል መማረቂ ናይ ለውጢ ሓይሊ ስለዘይተፈጠረ ናይ ምእኹል ፖለቲካዊ ስልጣን ክፍተት እናስፈሐ ናብ ዘይጥርኑፍነት የምርሕ ኣሎ። ኩይኑ ድማ ሓደሽቲ ተዋሳኒቲ ጉጅለታት ንክፍጠሩ በሪ ከፊቱ ኣሎ። እቶም ጉጅለታት ብቐንዱ ቐድሞ እንትበል ኣብቲ ውድብ ብዝነበሩን ናይ ዕጡቓት ኣመራርሓታት ብዝኾኑን ዝፍጠሩ ዘለው ስለዝኾኑ እወንታዊ ለውጢ ከምፅኡ ዝኽእሉ ኣይኮኑን። እኳ ድኣስ ነቲ ቅልውላው ናይ ምዕሚቕ ግደ ዝፃወቱ እዮም።

ኣብዚ መስርሕ እዚ ኣብ ናይ ትግራይ ፖለቲካ ዝተፈላለዩ ድሌታትን ርድኢታትን ዘሕደሩ ናይ ተጋሩ ዲያስፖራ፣ ነባራት ተጋደልቲ፣ ናይ TDF ዕጡቓትን፣ ኣብ ዝተፈላለዩ ግዜ ብህወሓት ተበዲልና ኢና ኢሎም ዝሓስቡን ባእታታት ምትእትታው ነቲ ቅልውላው የበኣእሶ ኣሎ። ብፍላይ ምስ ናይ ትግራይ ናይ ነዊሕ ዕጥቃዊ ቃልሲ ታሪኽ ተኣሳሲሩ ዝተፈጠረ ወታደራዊ ዓቕሚ ብመልከዕ ሰራዊት፣ ምልሻታት፣ ምልስ ተጋደልትን ዝተወደቡ ባእታታት ኣብ ውሽጢ ማሕበረሰብ ዝተፈላለዩ ፅልዋታት ናይ ምሕዳር ተራ ይፃወቱ ኣለዉ። እዚ ድማ ነቲ ኣብ መንጎ ሲቪላውን ወተሃደራውን ህይወት ዘሎ መስመር የደብዝዞ ኣሎ። ምስ ምእኹል ምሕደራ ዘይምህላው ተኣሳሲሩ ናይዞም ዕጡቓት ተዋሳኒቲ ዓቕሚን ተሞኩሮን ንህንፅት ዓዲ ከውዕል ዝኽእለሉ ዕድል እናፀበበ ንህንፅት ሰላምን ፍትሕን ዓቢ ዕንቅፋት ክኸውን ይኽል እዩ። ዲያስፖራ ተጋሩ ኣብ ቃልሲ ፀረ ፅንተታዊ ኩነት ዋልታ ትግራይ ኮይኖም ዘስደምም ግደ ዝተፃወቱ ኮይኖም ሕዚ ድማ ዝተፈለየ ፖለቲካዊን ቁጠባዊን Interest ዘሕደሩ ባእታታት ምስቲ ኣብ መሬት ትግራይ ዘሎ ዝተበታተነ ትረኻ ተኣሳሲሮም ነቲ ቅልውላው ኣብ ምጉህሃር ልዑል ግደ ዝፃወቱ ኮይኖም ተቐልቂሎም ኣለው። እዚ ባህሪ እዚ ልክዕ ከምቲ ኣብ ዑጥታት ዝረኣ ዘሎ ናይ መስመር ምትሕውዋስ ናይ ካልእ ሃገር ዜጋ ኮይንካ ኣብ ናይ ትግራይ ፖለቲካ ምትሕመዝቕ ዝተሓላለኸ ሳዕቤናት ዝወልድን ከባቢያዊ ናይ ስልጣን ደላሎ ናይ ምፍጣር ዕድላት ዘስፍሕን እዩ።

ሕዚ ኣብ ትግራይ ብመንእሰያት ዝተጣየሻ ዝተፈላለዩ ፖለቲካዊ ውዳበታት እንተሃለዎ እውን ኣብ ሓፂር ግዜ ምእኹል ብሄራዊ ስምረት ፈጠረን ክወፃ ዘኽእሉን ቁመና ዮብለንን። እቲ ኣብ ላዕሊ ዝተገለፀ ናይ ልሂቅ ምብትታንን ናይ ደገ ሓይልታት ምትእትታውን ፀገም ምህላው ድማ ነቲ ዕድል የፅብቦ ኣሎ። በዚ ኩነታት ዓቕሉ ዝፀበቦን ውግእ ዝተለማመደን መንእሰይ ትግራይ ዝተፈላለየ መማረቂ ናብ ምርእይ ይኣቱ ኣሎ።

ለ) ስግር ህወሓት ትግራዊ ብሄራውነት

እቲ ቅልውላው ዳግመ-ምግላፅ መንነት ትግራዊ እውን ኣጠናኺሩ እዩ። በዝሒ እቲ ትግራይ ኣብ ውሽጢ ፌዴሬሽን ኢትዮጵያ ዘለዎ ቦታ ኣብ ሕቶ ዘእቱ እናወሰኸ ይኸይድ ኣሎ። እቲ ኩነት ንብዙሓት ተጋሩ ግዳይነት (Victimhood) ኣጎሃሂሩ ናይ ትግራይ ሃገርነት ሓያል ትረኻታት ፈጠሩ እዩ። እዚ ባህሪ እዚ ኣብ መንጎ ትግራዊን ኢትዮጵያውን መንነታት ዝፀንሐ ጋግ ብዕምቆትን ስፍሓትን ናብ ዝለዓለ ብርኪ ኣብሂሕዎ ኣሎ። መንእሰይ ወለዶታት ትግራይ ዝያዳ ሱር በተኻዊ መልክዕ ትግራዊ ብሄራውነት የማዕብሉ ኣለዉ። እዚ ብብቑዕ መንገዲ እንተተመሪሑ ንብሄራዊ ህንፃት ትግራይ ዓብዩ ተስፋ እዩ። ኮይኑ ግና ካብ ዕንቱር ስምዒት ብዝዘለለ ኩለመዳያዊ ዓቕሚ ዝወነነ ብሉል ስትራቴጂያዊ መሪሕነት ክህብ ዝኽል ሓይሊ ኣብ ዝሓፀረ ግዜ ናይ ምፍጣር ጉዳይ ቀሊል ኣይኸውንን። መሪሕቲ ፍንጫላ ህወሓት ሓዚ እውን ንፌዴራሊስታዊ ድርድር ቀዳምነት ዝህቡ እኳ እንተኾነ፣ ብፍላይ በቲ ምሁር መንእሰይ ወለዶ ከም ፀረ ብሄራዊ ረብሓ ትግራይ ስለዝተርእዩ ኣጀንዳ ናፅነት ፖለቲካዊ ህላውኣም ንምቕፃል ከም ስልታዊ መሳርሒ ክጥቀሙሉ ዝኽእልሉ ልዑል ተኽእሎ ኣሎ።

ሐ) ምምዕባል ዘይወግዳዊ ቁጠባ

ብቑጠባዊ መዳይ ካብ ወግዳዊ ናብ ዘይወጋዳዊ ቁጠባ ምምላስ ኣሎ። ከም ንግዲ ፀሊም ዕዳጋ፡ማተርያል መሰረት ዝገበረ ንኣሸቱ ምልውዋጥን ዘይወግዳውን ኣብ ህላወ ዝተመርኮሰ መነባብሮን ዕዘዝ ቦታ ይሕዝ ኣሎ። ወግዳዊ ቁጠባ ዑና ኮይኑ ግልጋሎት መንግስቲ ስንኩል ኣብ ዝኾነሉ እዋን፡ እዞም ባህርያት እዚኦም ተስፋ ምቕራጽ ዘንጸባርቑ ኮይኖም፡ ንመሰረት እቲ ትሕተ ቅርፃዊ ቁጠባዊ ምሕዋይ እውን ይሸርሸሩ ኣለው። ብኣንፃሩ ዘይሕጋዊ ዕደና፣ ዝውውር ደቂስባት፣ ወረራ መሬትን ግዕዝይናን ተስፋሕፊሑ ኣሎ።

መ) ስንባደን (Trauma) ሓባራዊ ሓዘንን

ኣብ ትግራይ ተፈጢሩ ዝኒህ ስነ-ኣእምሮኣዊ ዕንወት ዓሚቕ ኮይኑ፡ ብሓባራዊ ስንባደ (Collective grief)፡ ሓዘንን ሰፊሕ ቅልውላው ጥዕና ኣእምሮን ዝልለ እዩ። ካብ ዓመፅ ዝተረፉ ብፍላይ ደቂ ኣንስትዮን ህፃናትን ዓሚቕ በሰላ ዘለዎም ኮይኑ፡ ምልክታት Post Traumatic stress disorder ጭንቀት ልሙድ ይኸውን ኣሎ። እዚ ድማ ናይ ክሳራ ስምዒትን ቁጥቦን ኣብ ገሊኡ ኢጋጣሚታት ድማ ናይ ሕነ ምፍዳይ ድሌትን ኣበራቢሩ እዩ። ብፍላይ ኣብቶም ንስቓዮም ኣፍልጦ ዘይተዋህበዎም ጉድኣቶም ንፖለቲካዊ ኣጀንዳ ዝወዓለ ኮይኑ ዝስምዖምን ናይ ኩነት ጉድኣት መንእሰያት በርቲዑ ዝግለፅ እዩ። ምስዚ ተኣሳሲሩ ኣብ ልዕሊ ደቂ ኣንስትዮ ዝፍፀም ዓመፅን ቅጥለትን ብዘሰንብድ ብርኪ ዓብዩ፡ምብትታን ስድራታት ተፈጢሩ፡ገበን ስርቂ ቅትለትን ምስክርነት ሓሶትን ተስፋሕፊሑ ናይ ሞራል ልዕልናና ይፈርስ ኣሎ።

ሰ) ምምዕባል ተፀባይነት ሓገዝ

ከም ውፅኢት ሳዕቤን ኩናትን ነዊሕ ግዝ ዘቐፀረ ናይ ህወሓት ሰፍቲኔት ስሑት ፖሊሲን ኣብ ትግራይ ልዑል ብርኪ ሰብኣዊ ፅግዕተኛነት እውን ማዕቢሉ እዩ፤ ብሰንኪ እዚ ፅንተታዊ ኩናት ዝተፈጠረ ዕንወት፣ ምምዝባልን ቅድም ክብል ባዕሎም ክኢሎም ዝነበሩ ዝነበሩ ሚሊዮናት ተጋሩ ብጥሜት ተጎሳቑሎምን ንመሰረታዊ ህይወቶም ኣብ ሓገዝ ከምርኮሱ ተገዲዶምን ይርከቡ። ናይቲ ኣብ መረበቱ ዘሎ ትግራዊ እውን መፍረያይነቱ ቀኒሱ፡ ምህርቲ ሕርሻ ኣዝዩ ወራዳ፡ ዕድላት ስራሕ ድማ ዳርጋ ዘየለ ኮይኑ ኣሎ። ከም ውፅኢቱ ድማ ሰብኣዊ ሓገዝ ኣገዳሲ መስመር ህይወት ክኸውንን ፖለቲከኛታት መሳርሒ ፖለቲካዊ ምትእስሳር ገይሮም ክጥቀሙሉን ኮይኑ። ናይ ትግራዊ ብፅፍርኻ ናይ ምንባር ዓርሰ ሙርክሳ መንፈስን ዕንቱር ናይ ስራሕ ሓቦን ክብርታት ተሸሽርም ናይ ተፀባይነት ኣተሓሳስባታት ይምዕብሉ ኣለው።

ረ) ምምዕባል ተንኣናሕቲ ተረኻታት

ምስ ምብትታን ልሂቅ ትግራይ ተሓሳሲሩ ኣብ ታሪኽ ተጋሩን ትግራይን፣ ኣብ ታሪኽ ህወሓትን ካልኣት ፖለቲካዊ ውዳበታትን፣ ኣብ ጠንቂን ሳዕቤናትን ዕንተታዊ ኩናታት፣ ዓለማዊ ኣጠማምታ ኣብ መፃኢ ዕድልን መፍትሒታት መሰረታዊ ፀገማትን ትግራይ ነንባዕሎም ዝነኣንሑን ዝገራጨውን ትረኻታትን ዝተመርፁ ዝኸርታትን (Selective memories) እናዓበዩ ይመፁ ኣለው። እዞም ዝተፈላለዩ ትረኻታት ሓቕን ፍትሕን መሰረት ዝገበረ ፈውሲ ናይ ምእላሽ ከይዲ ከይፍጠር ብድሆታት ኮይኖም ዘዕንቅፉ እንተኾነ፡ ኣብ ዓርሰ ፍተሻን ንቕሓትን ከምኡ እውን ናይ ሓባር ታሪኻዊ ርድኢትን መሰረት ዝገበረ ከይዲ ብሄራዊ ዕርቂን ህንፃት ብሄረ ትግራይን ዘተሓላለኹ እዮም።

ረ) መሰረታዊ ብርኪ ተፃዋርነት (Grassroot level resilience)

ኣብ ውሽጢ እዚ ኩሉ ብድሆታት፡ ሕዚ እውን ኣብቲ መሰረታዊ ብርኪ ማሕበረሰብ ምልክታት ፀዋርነትን ምትዕጽዓፍን ይርእ ኣሎ። ኣብቲ ሕብረተሰብ ውሽጢ ዘለው ዝተፈላለዩ ተዋሳኢቲ ካብቲ ናይ ፖለቲካ ልሂቃን ድሌት ብዝተፈለየ ዘይወግዓዊ ዝርርብ ሰላም፡ ትምህርታዊ ፃዕርታትን ልምድታት ምፍዋስ ስንባደን የበጋግሱ ኣለው። እዞም ተበግሶታት መብዛሕትኡ ግዜ ብዓቕን ድሩታት እኳ እንተኾነ፡ ግብኣ ደገፍ እንተተዋሂብዎም፡ ካብ ታሕቲ ንላዕሊ ክግበር ዝኸእል ዳግመ ህንፃትን ዓሚቕ ድሌት ዓርሰ ምሕዳስን ከይዲ ተስፋን ዘቃልሑ እዮም።

ብምጥቕላል ፖለቲካውን ማሕበራውን ቅልውላው ትግራይ ብዓሚቕ ታሪኻዊ ከይዲታት፣ ባዕሎምን ንባዕሎም ብዝመጋገቡ ግብረ መልሲ ጥውዮታትን፣ ከምኡ እውን ሓዲጋን ዕድላትን ዝፈጥሩ ብዘለው ዝቕልቀሉ ባህርያት ዝግናሕ እዩ። ስለዚ ትግራይ ሕዚ ኣብ መስቀላዊ መንገዲ ኮይና፡ ወይ ቀጻሊ ምብትታንን ወተሃደራዊነትን ክቕፅል ወይ ድማ ልዝብን ድርድርን መሰረት ዝገበረ ቅሳነት ብምፍጣር መፃኢኡ ክትገልፅ እትግደደሉ ምዕራፍ በፂሓ ኣላ።

V. ቀፃሊ መንገዲ ትግራይ ብስርዓታዊ አተሓሳስባታት ብሩህ ምግባር ይከካል ዶ?

ልዕል ኢሉ ንምግባሪ ከምዝተሞከረ ፀገማት ትግራይ ናይ ነዊሕ ግዜ ታሪኽ፣ ፖለቲካ፣ ቁጠባ፣ ስነልቦና፣ መንነት፣ ባህሊ፣ ማሕበራዊ ወዘተ. ፀገማት ሕልኽላኻትን (Complication) ጥንግናጋትን (Complexity) መግለፂ እዩ ኢልካ ምሕሳብ ይሓትት። ስለዝኾነ ነቶም ሕልኽላኻትን ጥንግናጋትን ጠጠው ኣቢሎምዎም ዘለው ባእታታትን ኣብ ሞንጎኦም ዘሎ ምትእስሳራትን ብውኑ ምርዳእን ቅደም ስዓብ ኣቐሚጥካ ንምፍታሕ ምብጋስን የድሊ። በዚ መሰረት ሕዚ ዝረኣዩ ዘለው ፈተናታት ናይቲ ዕምቆት ዘለዎ ምትእስሳራት ምልክታት (Symptoms) እምበር ባዕሎም እቶም ፀገማት ከምዘይኮኑ ምስትውዓል ይሓትት። እዚ እንተኾይኑ ካብ ቀሊል ናይ ጠንቅን ሳዕቤንን (Cause & effect) ኣተሓሳስባ ብዝዘለ ዘለውና ፈተናታትን ዕድላትን ኣብ ሰለስተ ብርኪ ከፋፊልና (ባህሪ፣ መዋቕር፣ ፓራዲይም ወይ ድማ ዓለማዊ ኣጠማምታና ሕሳብታትናን) ክንርዳእን ክንፈትሕን ንኽእል። እዚ እንተዘይኮይኑ ከምቲ ናይ ዓለም ሊቃውንቲ ኣብ ባሕሪ ዘሎ ናይ በረድ ስንኩት (The tip of the iceberg) ኢሎም ዝምስልዎ ነቲ ዕምቆት ዘለዎ ስንኩት በረድ እንተይረኣኻ ነታ ኣብ ላዕሊ ዘላ ጫፍ ኣንኢስካ ብምርኣይ ተጋጪኻ ምጥሓል እዩ ክፍጠር። ካብዚ ብምብጋስ ንኹለና ተጋሩ ናብ ስምረት ክወስድና ዝኽል ጉዳይ እንታይ እዩ? ዝብል ሕቶ ናይ ኩሉ ትግራዊ ትኹረት ክስሕብ ኣለዎ። እዚ ሕቶ እዚ ብናይ ኩሉ ትግራዊን ፈተውቱን ባዕሪን ተሳትፎን ዝምለስ ብምፂኑ ናይ ብሄራዊ ልዝብ መድረኽ (National dialogue platform) ክዳሎ ኣለዎ። እቲ ዝዳሎ ብሄራዊ መድረኽ ተነፃፃሪ ነፃነት ብዘለዎም ካብ ዕንቱር ኣንነት ንባዕሎም ሓራ ዘውፅኡን ንብሄራዊ ጥቕሚ ትግራይ ማእኸል ገይሮም ዝንቀሳቐሱን ባእታታት ዝዳሎን ዝምራሕን ምግባር ቀዳማይ ስጉምቲ እዩ ኢሉ ይኣምን። ነዝም ከምዚ ዝበለ ዓቕሚ ዘለዎም ሰባት ወይ ትካላት ናይ ምምራፅ ከይዲ ባዕሉ ግልፅን ኩሉ ዝሳተፈሉን ገይርካ ምቕራፅ ከቢድ ሓላፍነት እዩ። ብወገነይ ኣብቲ ብሄራዊ ናይ ልዝብ መድረኽ ዝጎልህ ቦታ ክሕዝ ዘለዎ ዛዕባ ጉዳይ ብሄራዊ ዕርቅን ህንፀት ብሄርን እዩ።

ብሄራዊ ዕርቂ ትግራይ እንታይ እዩ? ሕዚ እዋኑ ድዩ? እንታይ ዓይነት ሽቶታት መትከላትን ከይዲታትን ይህልዎ? ብመንን ከመይን ይፍፀም? ነዚ ዝጠቐሙና ናይ ዓለም ተሞኩሮታት እንታይ እዮም? ምስ ዛዕባ ህንፀት ብሄረ ትግራይ ከመይ ይተኣሳስር? ወዘተ. ዝብሉ ሕቶታት ኣብ ውኑ ዝተመስረተ ሓሳብ ምውዳብ ይሓትት። ብናተይ ኣጠማምታ ብሄራዊ ዕርቂ ማለት ኣብ ሞንጎ ተጋሩ ተፈጢሩ ዘሎ ናይ ኣጠማምታ ኣፈላላይ ኣወጊድካ ሓደ ኣተሓሳስባ ጥራሕ ክሕዝ ምግባር፣ኣብ ሞንጎ ናይ ህወሓት ጉጅለታት ዝተፈጠረ ምፍንጫል ብሽምግልና ናብ ሓደ ምምፃእ፣ ኣብ ሞንጎ ህወሓትን ካልኣት ውዳቢታትን ዘሎ ናይ ኣተሓሳስባ ኣፈላላይ ወይ ከዓ ቅርህንታት ምፍታሕ፣ ወይ ድማ ተበዲልና ዝብሉ ውልቀሰባት ወይ ከዓ ጉጅለታት ይቕረታ ክበሃሉ ምግባር ወዘተ. ማለት ኣይኮነን። ምኽንያቱ ኣፈላላይቲ ከዕንብቡን ንቕድሚት ንምስጓም ክጠቐሙና ብዘኽእል መንገዲ ከመሓደሩ ስለዘለዎም ከምኡ ድማ ዝተፈፀመ በደላት ድማ ኣብ ኣለሻ ሓቂ ተመስሪትካ ኣብ ውሽጢ እቲ ሰፊሕ ብሄራዊ ዓውዲ ኣእቲኻ ክፍትሑ ስለዘለዎምን እዩ።

ብሄራዊ ዕርቂ ክብል እንተለኹ ድሕሪ ውድቀት ስልጣን ኣክሱም ብፍላይ ድማ ኣብዞም ዝሓለፉ 150 ዓመታት ብዝተፈጠሩ ዝንብዓት ትረኻታት፣ ደጋውን ውሽጣውን ኩናታትን ጎነፃትን፣ ብምኽንያት መስፍናውን ሃሳዊ ፀጋማይን የማናይን ናይ ፖለቲካ ስነሓሳባዊ ፍረጃታትን ፅውፅዋዊትን ግንዛቤታት መሰረት ዝገበሩ ትረኻታት (Perceptions based narratives) ወዘተ. ኣብ ባዕልና፣ ኣብ ሞንጎ ንስንሳትናን ምስ ካልኣትን ዝተፈጠረ ዝንብዕን ናይ ሓሶት ዓርስ መንነት ምልክታን ርክባትን ግንዛቤታትን (Perceptions) ከምኡ እውን ኣብ ነንባዕልና ዝፈፀምናዮም ገበናትን ጌጋታትን

ኣብ ስምረትና፣ ዕቤትናን መግኢ ዕድልና ዝተፈጥሩ ኣሉታዊ ሳዕቤናትን ብዝምልከት ኣብ ሓቂ ተመስሪትካ ኣፍልጦ ክረክብን ፖለቲካዊ፣ ሕጋዊ፣ ስነልቦናዊን መፍትሕታት ብምሃብ መዕለቢ ክግበረሉን ኢሉውን ንመግኢ ብሄራዊ ህንፃት ንፁር ፖለቲካዊ ፍኖተካርታ ንምምዕባልን እዩ። በዚ መንጽር ዕርቂ ማለት ከይዲ ርእሰ-ኣስተንትኖ፣ ዓርሰ ምሕዋይን፣ ህንፃት ስምረታዊ ኣጠማምታን ኣብ ሞንጎ ዘማዕበሉን ርእሰ-ንቕሓት ዝወነኑን ሰባት ዝካየድ መስርሕ የመልከት። ኣብዚ ከይዲ እዚ ነንባዕልኻ ኣፍልጦ ንምውህሃብ ምፍቕቓድ፣ ንኣለሻ ሓቂ ልዕሊ ዝኾነ ቀዳምነት ምሃብ፣ ኣብ ሕማቕን ፅቡቕን ሓላፍነት ምውሳድ፣ ሕድሕድና ናይቲ ፀገምን ፅቡቕን ኣካል ጌርና ምሕሳብን ብዓብይኡ ድማ ኣብ መግኢና ምትኳርን ይጠልበና።

1. ብሄራዊ ዕርቂ ንምንታይ?

ኣብ ትግራይ ናይ ብሄራዊ ዕርቂ መስርሕ ክፍፀም ግድን ዝገብሩ ፖለቲካዊ፣ ባህላውን ታሪኻውን ኩነታት ኣለው። ልዕሊ ኩሉ ተጋሩ ኣብ ሕድሕድና ይኹን ነንባዕልና ግጉይ መንነታዊ ርድኢትን ግንዛብን ስለዘለውና ኣብቲ ሕዚ ዘለናሉ ኩነታት ክንወድቕ ከምዝተገደድና ክንቅበል ኣለና። ኣብ ታሪኽና ዘርእናዮም ውድቀታት ጠንቂ ካብ ደገ ሃሰስ ክንብልን ናብ ደገ ክንገጥርን(Projection) እምበር ንውሽጥና ክንፍትሽ ተራእዩ ኣይፈልጥን። ሕመታትና ብምስሉይነት ክንሸፋፍን እምበር ፊት ንፊት ክንጋፈጥ ተራእዩ ኣይፈልጥን። ዕቡይነት፣ብድዕ፣ ዕንቱር ኣንነት፣ ጉራ፣ ሓሶት፣ ህልኽ፣ሕዚ ድማ ስርቅን ምስሉይነትን ከም ዕወል ወሪሮምና ኣለው። ከምሳሌ ናይ ካብ ጌጋና ተማሂርና ንቕድሚት ኣብ ክንዲ እንስጉም መሊስና መላሊስና ድኽመታትና ብዝኸፍኡ መልክዑ ክንደጋግምን ናብ ጫፍ ዓርሰ ምሕቓቕ ክንበፅሕን ኮይኑ ይርከብ።

ሕዚ በዚሕናዮ ዘለና ብርኪ ናብ ደገ ጥራሕ ዘወጣውጣ ዝነበራ ኣፃብዕትና ናብ ነንባዕልና ናይ ምክሳስን ምዕልላምን ብርኪ ምምላሰን እዩ። ናይ ምዕልላም መወዳእታ ድማ ምጥልላፍን ምጥፍፋእን ጥራሕ እዩ። ኣብ ታሪኽና ዝተፈፀመ ጌጋታትን ካብ ሓቂ ዝረሓቐ ግንዛብታትን ብግዚኡ ስለዘይኣረምናዮም እናገወዱ መዲኦም ናይ ምክፍፋል መስመራትና (Fault lines) ኣብዚሓምን ኣዕሚቕኻምን ይርከቡ። ንርእሰናን ንሰንሳትናን ዘለና ምልክታት ግንዛብን ዝንቡዕነት ካብ ምጉዋዱ ዝተልዕለ ካብ ሓቂ ርሕቕና ነንባዕልና ፍፁም ክንደማመፅ ኣብ ዘይንኸለሉ ብርኪ ንበፅሕ ኣለና። ናይ ሓድነት ኣምር ተዛቢዑ ብፍርሕን ሓደ መንገዲ ጥራሕን ከም እንጎስሳ ክንግናሕ ብዝተበህግ ተበላፃይ ፖለቲካ ክንምዘመዝን ናይ ሓሶትን ግብዝነትን መሳርሒ ክኸውንን ኮይኑ። ስለዚ ሕዚ ዘለና መማረፂ ሓቂ ተቐብልካ ምስ ባዕልትና ምስ ደቂ ብሄርናን ካልኦትን ናይ ፍትሕን ዕርቅን ከይዲ ምፍፃምን መስረታዊ ለውጢ ብምጥላብ ብሄረ ትግራይ ምህናፅን ወይ ድማ ቦቲ ሕዚ እንኸዶ ዘለና ንዘመናት ናብ መሃሙቕ ዘእተወና ሃዲድ ቀደልና ዓርሰ ቅትለት ምፍፃም እዩ።

2. ሽቶታት ብሄራዊ ዕርቂ እንታይ ይኸኑ?

ሃገራዊ ዕርቂ ንምዕዋት ኣብዞም ዝስዕቡ ዕላማታት ከነተኩር ይግባእ፤

1. ሓድነትን ሕውነትን – ምጥንኻር ማሕበራዊ ምትእስሳር ኣብ ኩሉ ትግራዊዎይ ምርግጋፅ።
2. ሓቂ ምግላጽ – ምፍልላይ ንምፍዋስ ታሪኻውን ናይ ቀረባ ግዜን ሓቅታት ምቕላፅ።

3. ሞራላዊ ተሳታፊነትን ሐላፊነትን – ውልቀሰባትን ጉጅለታትን ገዝሐለፉ ተግባራት ሐላፊነት ከምዝወስዱ ምርግጋፅ።
4. ንብሄራዊ ራእይን ሐባራዊ ረብሐን መንገዱ ምዕራግ – ንመፃኢ ትግራይ ዝምልከት ሐባራዊ ራእይ መሰረት ምፍጣር።

3. ከንከተሎም ዘለና ቁልፊ መትከላት እንታይ ይኽኑ?

ዕዉት ሃገራዊ ዕርቂ ንምርግጋጽ፡ ነዘም መትከላት ከንሕሉ ይግባእ፤

1. ሓቂ ምድላይ – ንታሪኻውን ህሉውን ክውንነት አፍልጦ ምሃብ።
2. ፍትሕን ተሳታፊነትን – ንዝተፈፀመ ገበናት ኹሎም ተዋሳኒቲ ፍትሕን ተሳታፊነትን ምርግጋፅ።
3. ርእሰ-አስተንትኖን ንቕሓትን – ኩሉ ትግራዊ ዘሳተፈ ሐባራዊ ውሽጣዊ ምፍታሽ ምትብባዕ።
4. ዘተን ይቕሬታን – ክፉት ዘተ ምምችቻውን ዕርቂ ምድንፋዕን።
5. መዘከርታን ትምህርትን – መፃኢ ግርጭታት ንምክልኻል ታሪኽ ምዕቃብን ወለዶታት ክመሃርሉ ምምችቻውን
6. ትካላዊ ለውጥን ህንፃትን – ህንፃት ብሄር ዝፀውር ትካልውነት ምመዕባልን ርጉእ መሓውር ምሕደራ ምሕያልን።

4. ከመይ ጌርና ብሄራዊ ዕርቂ ነሳኽዕ?

ቅድሚኡ ኩሉ ናብ ቀፃሊ መድረኽ ከሰጋግረና ዝኸለል ግዚያዊ ምሕደራ ስራዓት ክህለውና አለዎ። ቀፂሉ ንኹሉ ትግራዊ ዝሓቁፍ ብሄራዊ መድረኽ (ጉባኤ) ምምስራት የድሊ። እዚ ብሄራዊ ጉባኤ ክልተ መሰረታዊ ነገራት ክፍፅም ይግባእ። እቲ ሓደ በቲ ግዚያዊ ምሕደራ ትግራይ ዝፍፀሙ ብሄራዊ ዛዕባታት ቅደም ስዑብ ምንፃርን መስርሕ ፍትሕን ብሄራዊ ዕርቂ ዝከታተል ናፃን ቅቡልን ብሄራዊ ኣካል ምፍጣርን እዮም። ሸቶና ንምስኻዕ እዘን ቀፂሊን ዘለዎ ኣርባዕተ ብርክታት ምዕባል ክንሓልፍ ይግባእ።

ሀ) ናይ ስኽነትን ፅሞናን ምዕራፍ

እዚ ምዕራፍ ብቐንዱ ጉዳይ ትረኻ ተባብኦታት ደው ምባልን ውሽጥና እንሓተሉ አስተንትኖ ምጅማርን ዝምልከት እዩ። ቅድሚኡ ኩሉ እቲ ቅልውላው ፈጠርዎን ዝፈጥሮን ዘሎ ኩለመዳያዊ ስብራትን ምትፍናንን ምህዳእ የድሊ። እዚ ማለት ኣብ ኣድላይነት ሓቂ መሰረት ዝገበረ ፍትሒን ብሄራዊ ዕርቅን ከምኡ እውን ህንፃት ብሄራውነትን ሐባራዊ ምልክታ እንፈጥረሉ ካብዚ ተበጊስና ድማ እቶም ሕዚ ቆላሕታና ዘዛብዑ ዘለው መጋነንቲ ምልሰተ ጥውዮታት ጠጠው እነበለሉ ብኣንፃሩ ድማ ንሕወዮትና ፀለውቲ ዝኾኑ ምልሰተ ጥውዮታት እነጠናኸረሉ ምዕራፍ እዩ። በዚ መሰረት ኩሉ ትግራዊ ሐላፊነት ወሲዱ ናይ ፅሞና ግዘ ክሓልፍ፣ ሚዲያታት ነገራት ካብ ምጥህሃር ክዕቀብ፣ እቲ ልሂቅ ንተወሳኺ ምብትታኑ ካብዝፀልው ንሕንሓትን ናህርን ንባዕሉ ክቆፃፀር፣ ዘለዎና ኩሉን ትካላት ሰብ ናብ ልቡ ዝምለሰሉ ኩነታት ንምፍጣር ክነጥፋ፣ ልዕሊ ኩሉ ድማ ውዕል ፕራዮሬያ ክፍፀምን ዝተበተነ ህዝብና ናብ መረቡቱ ክምለስን፣ ሰላም ንምህናፅ መሰረት ዝኾኑ ጉዳያት ክንፀፉ ጊዚያዊ ምሕደራና ዳግም ክውደብን ናይ

ምትግባር ዓቕሚ ክፈጥርን እንገብረሉ ምዕራፍ እዩ። እዚ ኩነታት ንምፍጣር ጊዚያዊ ምሕደራ ትግራይ ዝለዓለ ግደ ከፃወት ዘለዎ ኮይኑ ኩሉ ደላዩ ፅቡቕ ትግራይ ድማ ብውልቁን ብዝተወደበን መንገዲ ዝሳተፈሉ ኩነታት ክፈጥር ኣለዎ።

ለ) ብሄራዊ ጉባኤ ምውዳብ

ናይቲ ክውደብ ዘለዎ ብሄራዊ ጉባኤ ቀንዲ ዕላማ ትግራይ ካብ ጥፍኣት ወጺኦ ንቕድሚት ክትሰጉምን ንባዕላ ዳግም ክትሃንፅን ዘኸለል ቻርተር ዝምስርትን ጉዳይ ብሄራዊ ፍትሕን ዕርቅን ዘሳሊ ትካላዊ ስርዓት ዝፈጥርን እዩ ክኸውን ዘለዎ። እዚ ክውንነት ክህለዎ እንተኸይኑ ድማ ኣብ ብቐዕ ምድላው ክምስረት ይግባእ። ብቐዕ ምድላው ማለት ብሄራዊ ባህግን ክብርታትን ትግራይ ማእኸል ጌርም ዝሓሰቡ ዘይሻራውያን ልሂቃን ተጋሩ ዘሳተፈ ጉባኤ መዳለዊ ኣካል ብተሳትፎ ህዝቢ ዝረቐቐ መመዘኒ ረጅሕታት መሰረት ጌርካ ምሕራይ፣ እዚ ኣካል እዚ ቅድሚ ኩሉ ናይቲ ክካየድ ዘለዎ ብሄራዊ ጉባኤ ትሕዝቶ ቅርፅን ባህርን (Definition) ከምኡ እውን ከመይ ክውደብ ከምዘለዎን ዝምልከት ንፅረት ክፈጥር ኣለዎ። ምስናትና ኩነታት ዝመሳሰሉ ትምህርቲ ዝቐሰመሎም ናይ ዓለም ተሞክሮታት ዳህሳስን መፅናዕትታትን ከካይድ ኣለዎ። ቀጺሉ ድማ ምስ መላእ ህዝቢ ኣብ ዕላማን ኣካይዳን እቲ ብሄራዊ ጉባኤ ምርድዳእ ምፍጣርን ወክልቱ ከመርፅ ምግባርን፣ ኣብቲ ጉባኤ ዝዝተየሎም ጉዳያት ዝምልከት ኣብ መፅናዕቲ ዝምስረቱ ፅሑፋት ምድላው፣ ነዚ ጉባኤ ምክያድ ዘድሊ በጀት ምእካብን ቀንዲ ዛዕባ ዝገበረ ምንቅስቃስ የድሊ። እዚ ምንቅስቃስ ምስቲ ናይ ስኽነትን ፅሞናን ም ዕራፍ ጎኒ ንጎኒ ክጅመር ዘለዎ ኮይኑ እስካብ ሓደ ዓመት ዝኣክል ግዝ ከወስድ ይኸል እዩ።

መ) ምክያድ ብሄራዊ ጉባኤ

ኣብቲ ናይ ምውዳብን ምድላውን ምዕራፍ ብዝተሰርሑ ስራሕቲ መሰረት ዕውነትቱ ዝውሰን እዩ። ከመይ ክካየድ ከምዘለዎ ኣብዚ ፅሑፍ ምቕማጥ ኣፀጋሚ እዩ። ካብዚ ከይዲ ጉባኤ ግና ትግራይ ካብቲ ሕዚ ኣትያቶ ዘላ መንቀራቕር ዘውፅእን ንስግረት ምንፃፍ ዝፈጥርን ቻርተር ከፅድቕን ብሄራዊ ኣለሻ ሓቅን ዕርቅን ኮምሽን ከጣይሽን ይግባእ።

ሰ) ከይዲ ዕርቅን ፍትሕን ምስ ካልኣት

ምስ ካልኣት እንፍፅሞ ከይዲ ዕርቅን ፍትሕን ኣብ ባዕልና ብንፍፅሞ ከይዲ ዕርቅን ፍትሕን ውፅኢቱን ዝምስረት እዩ። ብኻልእ ገፅ ድማ ኣብ ትግራይ ዝተፈፀመ ናይ ቀረባ ፅንተታዊ ኩነት ዝምልከት ናይ ፍትሒን ሓቅን ኣለሻ ከይዲ እቲ ጊዚያዊ ምምሕዳር ምስ ዝምልከቶም ሰብ ድርሻ ኣካላት ተሓባቢሩ ከቐፅል ምግባር ነቲ ኣብ ባዕልና እንገብሮ ከይዲ ዘጠናኸር እዩ። ምስ ካልኣት እንገብሮ ናይ ዕርቂ ከይዲ ኣብ ናትና ባህግን ድልውነትን ጥራሕ ዘይምስረትን ናይቶም ካልኣት ወገናት ብርኪ ድልውነት ዝውስኖን ስለዝኸውንን እቲ ናይ ዕርቂ ከይዲ ድማ ኣብ ኩሎም ብርኪታት ማለት እውን ሕብረተሰባዊ፣ ትካልዊ፣ መንግስታዊ፣ ሕጋዊን ፖለቲካውን ፀፍሕታት ዘጣምር ሕልኸላኻዊ ከይዲ ዝሓልፍን ስለዝኸውን ከም ናይ ዝተናውሐ ግዝ ከይዲ ስራሕ ተጌሩ ክተሓዝ ይግባእ።

መጠቃለሊ

ትግራይ ከብ ተሞክሮ ዓለም ተማሂራ ተምሳሌት ሰላምን ስምረትን ኮይና ከትወፅእ አለዋ። እዚ ኣብ ላዕሊ ዝተገልፀ ከይዲ ዕውት ከኸውን እንተኸይኑ ብውሕዱ እዘን ዝስዕባ ጉዳያት ጥኹረት ከወሃበን ይግባእ።

- 1) መሰረታዊ ድምዒ ማሕበረሰብ ንጎረቤቱ ብናይ ልሂቃን ድሌት ዝግናሕ ናይ ሰላምን ዕርቅን ከይዲ ከይህሉ ምግባር።
- 2) ኣብ ምህናፅ ስሙር ብሄራዊ መንነት ቀንዲ ትኹረት ብምግባር ፖለቲካዊ ምክፍፋል ምውጋድ።
- 3) ጎረቤት ምፍፃም መስርሕ ዕርቂ ንጉዳይ ምርግጋፅ ፍትሒ ትኹረት ብምሃብ ተሓታትነት ክሰፍን ምግባር።

ኣብ ትግራይ ዘላቂ ሰላምን ሕብረተሰባዊ ሕውየትን ንምምዕባል፡ መቐለውን ዘመናውን ናይ ዕርቂ ሞዴል ንሕውየት መሰረት ኮይኑ ከገልግል ይኽእል እዩ። ሓደ ከውሰድ ዘለዎ ስጉምቲ፡ ንትረኻ ታሪኻዊ ቅሬታታት መሰረት ዝኾኑ ጉዳያት መርሚሩ ዝስንድን ምግሃስ ሰብ ኣዊ መሰላትን ዘፃርን፡ ንኹሉ ዝሓቁፍ ዘተ ዘስፋሕፍሕ ኮሚሽን ሓቅን ዕርቅን ምጥያሽ እዩ። ነዚ ድማ ናይ ደቡብ አፍሪካ Truth and reconciliation commission ከም ኣብነት ምጥቃም ይከኣል። ምስዚ ጎረቤታዊ ባሕሪ ዝካየዱ ብማሕበረሰብ ዝምርሑ ናይ ሰላም ዝርርባት ብምድንፋዕ ኣብ ውሽጢ ህዝቢ ዘለው ቅርሕንትታትን ዘይምርድዳኣትን ናይ ምፍታሕ ሜላ ኣብ ሩዋንዳ እውን ጋካካ ብዝበሃል ማሕበራዊ ቤትፍርዲ ተፈቲኑ ውፅኢት ዘምዕእ አሰራርሓ እዩ።

ብዙሕ ግዜ ብናይ ከተሜ ልሂቃት ኣጀንዳ ዝዳፈን ምግላል ቁጠባውን ፖለቲካውን ህዝቢ (ብፍላይ ድማ ሓረስታይ)፣ መንእሰይ፣ ተጋደልቲ ነበርን ከምኡ እውን ማሕበራዊ ጉጅለታትን ምፍታሕ ፍትሓውን ሚዛናውን ሕውየት ንምርግጋጽ ወሳኒ እዩ። ኣብ መወዳእታ፡ ከም ሽምግልና ዝአመሰሉ ባህላዊ ኣገባባት ኣፈታትሓ ግርጭታት ምስ ቅርፃዊን ዘመናዊን ማዕቐፋት ዕርቂ ምውህሃድ፡ እቲ መስርሕ ኣብ ከባብያዊ ባህላዊ አሰራርሓታት ዝምስረት ግን ድማ ካብ ዓለማዊ ህንፃት ሰላም ርድኢታት ተጠቓሚ ምዃኑ ከረጋግፀልና ይኽእል። እዚ መቐለውን ዓለምለኸውን ናይ ዕርቂ ከይዲ ዘወሃህድ መስርሕ ብምኽታል ኣብ ትግራይ ተፈጢሩ ዝኒሆ ዝተሓላለኸ ኩነታት ብምፍታሕ ንትግራይ ኣብነት ዞባዊ ሰላምን ስምረትን ምግባር ይከኣል